

ŽIDOVSKI HODOČASNICI NA HRVATSKOJ OBALI JADRANA (15. – 16. ST.)

Krešimir KUŽIĆ
Zagreb, Hrvatska

UDK: 910.4(497.5)(210.5) : 2-57“14/15“
DOI: <https://dx.doi.org/10.21857/y7v64t506y>
Izvorni znanstveni rad
Prihvaćeno: 5. prosinca 2018.

U radu su analizirani tekstovi židovskih hodočasnika koji su u razdoblju od prve polovice 15. do druge polovice 16. st. prošli hrvatskom obalom Jadrana na putu u *Erec Izrael*. Obrađeni su motivi putovanja, imovinsko stanje i zanimanje te odnos sredine u kojoj su boravili kao pripadnici talijanske zajednice aškenaza. Ujedno su komparirani svi karakteristični sadržajni elementi tekstova s putopisima napisanima od strane kršćanskih hodočasnika kako bi se uočile sličnosti i razlike.

Ključne riječi: Židovi, hodočasnici, Hrvatska, Poreč, Pula, Dubrovnik.

UVOD

Sve tri mediteranske monoteističke religije – židovstvo, kršćanstvo i islam, povezuje pobožnost hodočašćenja u Jeruzalem. Židovi su do razaranja drugog Hrama prema odredbama Tore morali tri puta godišnje ići u Jeruzalem, ali je u srednjem vijeku odlazak sveden na čin dobre volje pa su kretali na put u skladu s prilikama, najčešće novčanim i sigurnosnim.¹ To je bilo slično kršćanima navedenog razdoblja jer su i oni raspolagali mogućnošću opravdanja za neodlazak. Dva velika ogranka zapadnih i srednjoeuropskih Židova – sefardi² i aškenazi³ – sudjelovala su u tom pokretu, ali se zbog geografskih, kulturnih i gospodarskih pogodnosti težište izvora našlo unutar iznimno aktivne grupacije

¹ Semah C. HYMAN, Pilgrimage, *Encyclopaedia Judaica, Second Edition*, sv. 16, Detroit – New York – San Francisco, 2007, 154 – 158; Martin JACOBS, *Reorienting the East – Jewish Travelers to the Medieval Muslim World*, Philadelphia, 2014., 56 – 57.

² Sefardi su obitavali na prostoru današnje Španjolske i Portugala prije izгона 1492. godine. Nakon toga su se u golemoj većini naselili po gradovima Osmanskog Carstva – od Bosne i Grčke do zemalja Bliskog Istoka. Sa sobom su nosili i poseban razgovorni jezik – *ladino*. Vidi: Alan D. CORRE, Sephardim, *Encyclopaedia Judaica, Second Edition*, sv. 18, Detroit – New York – San Francisco, 2007., 292 – 296.

³ Jezgra naseljenja Aškenaza bila je oko rijeke Rajne, dakle na njemačkom jezičnom prostoru, i otuda njihov jezik *Jiddisch*. Odatle su se širili uslijed sukcesivnih sporadičnih ili općih protjerivanja prema Francuskoj, Engleskoj i Italiji te Češkoj, Poljskoj i Litvi. Vidi: bez imena autora, Ashkenaz, *Encyclopaedia Judaica, Second Edition*, sv. 2, Detroit – New York – San Francisco, 2007., 569 – 571.

sjevernotalijanskih aškenaza. Lako je prepoznati razlog – blizina bogate, moćne i pomorski orijentirane Venecije. Općenito, politička situacija Židovima nije uvijek pružala mogućnost izvršenja te vjerske obveze, osobito u križarskom razdoblju, ali upravo je njihov nasilni izgon iz Španjolske uvelike povećao broj hodočasnika. U konačnici, osmansko osvajanje *Erec Izraela*⁴ i Egipta 1517. godine još je više olakšalo njihov dolazak u Jeruzalem.⁵ Jedna od značajki pripadnika židovskog naroda je velika mobilnost i sposobnost prilagodbe, a tomu je svakako doprinijelo i postojanje dijaspore. Putnici Židovi ostavili su cijeli niz svjedočanstava o svojim pothvatima,⁶ no nas ovdje najviše zanima ona, u početku slaba, a onda sve moćnija rijeka hodočasnika i iseljenika u *Erec Izrael*.⁷

Mletačka Republika u prvim je pravnim aktima nastalima krajem 14. stoljeća dopustila Židovima (gotovo isključivo aškenazima) trajni boravak u gradu s ograničenjem zanimanja na novčarsko poslovanje, a privremeni boravak tolerirala je samo Židovima trgovcima i liječnicima. U vrijeme rata s Cambraiskom ligom *Serenissima* im je 1513. godine dopustila dolazak u grad, ali je pod pritiskom crkvenih krugova i dijela visokih državnih dužnosnika segregirala židovsku zajednicu na otok Ghetto Nuovo. Tijekom 16. stoljeća isključivi prostor življenja proširen je još dva puta.⁸ U skladu s tim, postupanje sa Židovima na drugim mletačkim posjedima od *Terraferme* (Padska nizina i Furlanija) do teritorija *Oltremare* u razdoblju 15. i 16. stoljeća nije se uvelike razlikovalo i bilo je bazirano na državnim interesima, a tako je bilo i u hrvatskim krajevima koje je držala Venecija – u Istri⁹, Dalmaciji i Boki.¹⁰

Venecija je upornim i promišljenim (počesto i beskrupuloznim) provođenjem državne politike do početka 15. stoljeća uspjela zaokružiti kopnene granice te osvojiti sve prekomorske teritorije nužne radi održavanja pomorskih trgovačkih linija koje su iz grada na lagunama sezale do Flandrije i Engleske, preko Provanse

⁴ Hebrejsko ime za Zemlju Izrael. Vidi: bez imena autora, *Erez Israel, Encyclopaedia Judaica, Second Edition*, sv. 6, Detroit – New York – San Francisco, 2007., 478.

⁵ Colin IMBER, *The Ottoman Empire, 1300-1650 – The Structure of Power*, Basingstoke – New York, 2002., 1, 44 – 47, 216, 274; Suraiya FAROQHI, *The Ottoman Empire and the World Around It*, London – New York, 2004., 45, 77, 85, 107, 152, 164, 175.

⁶ Tovia PRESCHER, *Travelers and Explorers, Encyclopaedia Judaica, Second Edition*, sv. 20, Detroit – New York – San Francisco, 2007., 113 – 116.

⁷ Menahem SCHMELZER, *Travelers and Travels to Erez Israel, Encyclopaedia Judaica, Second Edition*, sv. 20, Detroit – New York – San Francisco, 2007., 116 – 118.

⁸ Eliyah ASHTOR, *Gli inizi della Comunità ebraica a Venezia, La rassegna mensile di Israel XLIV*, sv. 11-12, Roma, 1978., 694, 698; Benjamin RAVID, *Venice, Encyclopaedia Judaica, Second Edition*, sv. 20, Detroit – New York – San Francisco, 2007., 499 – 501.

⁹ Ljiljana DOBROVŠAK, *Kratki pregled povijesti Židova u hrvatskom dijelu Istre, Bertošin zbornik – Zbornik u čast Miroslava Bertoše III.*, Pula – Pazin, 2013., 13 – 14.

¹⁰ Duško KEČKEMET, *Židovi u povijesti Splita*, Split, 1971., 23 – 25.

i Berberije (sjeverne Afrike), do Crnog mora, Egipta te sirijskih i palestinskih luka. Uspostavljene su čvrste veze i povezana sva tržišta Sredozemlja sa Sjevernim morem i šire. U takvim okolnostima Venecija je omogućila relativno pouzdanu i ne preskupu plovidbu kršćanskih hodočasnika u Svetu zemlju pa su se oni tom infrastrukturom počeli koristiti u sve većem broju.¹¹ Židovska zajednica zbog diskriminatornih odluka nije mogla pratiti ovaj razvoj, iako su njezinim hodočasnima odredišta bila gotovo ista. Zabrana ukrcanja i prijevoza židovskih trgovaca u Veneciji spominje se već sredinom 10. stoljeća, no pet stoljeća kasnije cijeli niz sukcesivno nastalih odredbi ostvario je snažan negativan utjecaj na ukupan broj hodočašćenja pripadnika židovske zajednice. Slučaj je pokrenut 1428. godine nakon sukoba jeruzalemskih Židova s franjevcima iz samostana na brdu Sionu.¹² Nakon što se tadašnji kustod fra Giovanni Belloro¹³ obratio Veneciji za pomoć, ona je odluku prepustila papi Martinu V., a onda je dužd njegovu zabranu prijevoza proglasio punovažnom za sve vlasnike plovila, podanike Mletačke Republike. Službeno, “more je bilo zatvoreno” sve do osamdesetih godina 15. stoljeća, no ipak je bilo i iznimaka.¹⁴

HODOČASNICI

Vjerski zanos kao temeljni motiv obuzimao je svakog hodočasnika, a kao doličan izraz tog osjećaja mogu nam poslužiti redci sefardskog pjesnika Yehude Halevija (prije 1075. – 1141.), slavnog po svojim “sionskim pjesmama”:

*... Moje srce je na Istoku, a ja sam na rubu Zapada. Pa kako onda mogu osjećati ono što jedem, kako mogu uživati u tome? Kako mogu ispuniti svoje zavjete i obećanja dok je Sion u vlasti Edoma, a ja u okovima Arabije? ... Bilo bi slavno vidjeti prah razorenog Kovčega. ...*¹⁵

¹¹ Giuseppe GULLINO, *Le frontiere navale, Storia di Venezia, IV Il Rinascimento – Politica e Cultura*, Roma, 1996., 27, 38 – 40, 56 – 63, 84; Luciano PEZZOLO, *The Rise and Decline of a great power: Venice 1250-1650, Working Paper 26*, Venezia, 2006., 5 – 14.

¹² E. ASHTOR, *Gli inizi della*, 686; Shlomo SIMONSOHN, *Divieto di trasportare Ebrei in Palestina, Italia Judaica “Gli Ebrei in Italia tra Rinascimento ed Età barocca”, Atti del II Convegno internazionale Genova 10-15 giugno 1984* (ur. Vittore Colorni, Fausto Puseddu, Giuseppe Sermoneta, Shlomo Simonsohn), Roma, 1986., 39, 42.

¹³ Girolamo GOLUBOVICH, *Serie cronologica dei reverendissimi Superiori di Terra Santa*, Gerusalemme, 1898., 21.

Franjevci su upravno-teritorijalno bili podijeljeni na provincije, a one dalje na kustodije. Kustod je ujedno bio i gvardijan samostana na Sionu. Vidi: G. GOLUBOVICH, XIII, XXI-XXIII.

¹⁴ S. SIMONSOHN, *Divieto di trasportare*, 48 – 53.

¹⁵ Lawrence FINE, *Travel in the Land of Israel, Judaism in Practice – From the Middle Ages through the Early Modern Period* (ur. Lawrence Fine), Princeton – Oxford, 2001., 237.

Ispunjeni ovim emocijama, srećom da putuju u zemlju praotaca i zadovoljstvom da ih u molitvama prati ne samo obitelj nego i čitava zajednica iz koje dolaze, neki su hodočasnici uspijevali zabilježiti zanimljiva događanja s puta. Većinom su ih kasnije umetali, u više ili manje sažetom obliku, u pisma koja su slali rodbini ili uglednim prijateljima u starom zavičaju. Vrlo je malo bilo pravih putopisa, tako da ove njihove radove možemo nazivati samo oblikom epistolografije, a to je osobito bilo karakteristično za Židove u renesansnoj Italiji jer se time dokazivala vještina izričaja.¹⁶ Upravo je u opsegu prva uočljiva razlika između židovskih i kršćanskih tekstova. Kršćani, bez obzira na to iz koje nacije bili, pisali su rabeći tehniku dislokacije mnogo duža djela s mnoštvom detalja o ljudima i krajevima, često s poimeničnim spiskom svih putnika te brodskih zapovjednika, što su već neprijeporno odlike putopisa kao književne vrste.¹⁷

Autori analiziranih hodočasničkih tekstova za vremensko označavanje događaja na putu služili su se židovskim kalendarom i pripadajućim nazivima mjeseci. Židovi se služe lunisolarnom metodom mjerenja vremena, prema kojoj se godina mjeri u skladu s gibanjem Sunca, dok se mjesec računa od jedne do druge konjunkcije Mjeseca sa Suncem, tj. trenutkom kad je on nevidljiv. Stoga mjesec traje nešto duže od 29 dana i 12 sati, pa se zbog toga u nizu godinâ “pomiče” kroz mjesece kršćanske solarne godine.¹⁸ Osim toga, Židovi se služe vlastitom erom kao dužim vremenskim orijentirima. Kao početak ona uzima trenutak stvaranja svijeta koji je bio 3760/61. godine prije Krista.¹⁹ Ako pogledamo tekst rabina Mešullama, uočit ćemo njegovo odstupanje koje se sastojalo u uporabi kršćanskih naziva za mjesece, ali su godine bile po hebrejskoj eri. Takvo nešto zacijelo je proisteklo iz njegovih poslovnih potreba, dok su se drugi putopisci čvrsto držali tradicije.²⁰

¹⁶ Natascia DANIELI, Sull'epistolografia ebraica in Italia nei secoli XVI-XVIII, *Annali di Ca'Foscari* XLII, br. 3, Venezia, 2003., 31; M. JACOBS, *Reorienting the East*, 37.

¹⁷ Milivoj SOLAR, *Književni leksikon – pisci, djela, pojmovi*, Zagreb, 2007., 106, 305 – 306.

¹⁸ Ephraim Y. WIESENBERG, Calendar, *Encyclopaedia Judaica, Second Edition*, sv. 4, Detroit – New York – San Francisco, 2007., 354 – 359. Nazivi mjeseci su: Nisan, Ljar, Sivan, Tamuz, Ab (Av), Elul, Tišri, Marhešvan (Hešvan), Kislev, Tevet, Šebat (Švat) i Adar.

¹⁹ Stanley ISSER, Chronology, *Encyclopaedia Judaica, Second Edition*, sv. 4, Detroit – New York – San Francisco, 2007., 704 – 707; Jakov STIPIŠIĆ, *Pomoćne povijesne znanosti u teoriji i praksi*, Zagreb, 1985., 193. Valja pripaziti na to da se Roš Hašana (Nova godina) pomiče u odnosu na gregorijanski kalendar pa to utječe na povećanje broja.

²⁰ Mešullam da VOLTERRA, *Viaggio in Terra d'Israele*, prev. Alessandra Veronese, Rimini, 1989., 29, 42, 93; Abraham DAVID, *In Zion and Jerusalem – The Itinerary of Rabbi Moses Basola (1521-1523)*, Jerusalem, 1999., 47, 49, 59; M. JACOBS, *Reorienting the East*, 40.

Nitko od hodočasnika analiziranih u ovom radu nije posvetio više od par crtica gradu Veneciji, za razliku od kršćanskih putnika u Svetu zemlju tog vremena.²¹ Tomu je svakako razlog ograničenost epistolarnog izražavanja, ali ne smijemo zaboraviti ni nametnutu segregaciju. No zato su Basola i Elia iz Pesara vrlo jak naglasak stavili na tehničke i maritimne opise brodova kojima su putovali, što je i razumljivo s obzirom na izvjesnost ugroze koju je svaka plovidba do dalekog odredišta nosila.²² Ovi vrlo precizni i sveobuhvatni osvrti pripadaju u vrhunac tehničke deskripcije i u rangu su nekih najboljih opisa kršćanskih hodočasnika, kao što su anonim iz 1434. ili Casola iz 1494. te Breuning – putnik iz 1579. godine.²³

Svrha Basolina i Elijina uratka bilo je davanje smjernica i uputa za pripadnike židovske zajednice koji su namjeravali hodočastiti, emigrirati ili putovati radi školovanja u *Erec Izrael*. Kako se vidi iz tekstova, većina navedenih hodočasnika za prijevoz je izabirala neku od mletačkih trgovačkih galija, a premda nema izričite potvrde, vjerojatno je i Elija iz La Masse plovio na galiji iz *mude*²⁴ (konvoja) za Aleksandriju jer se iskrcao u toj egipatskoj luci.²⁵ Za ostale znamo izrijekom: anonim je putovao galijom iz konvoja za Bejrut, Basola se u odlasku ukrcao na galiju iz *mude* za Tripoli u Libanonu, a u povratku na galiju iz Bejruta, i naposljetku, Elija iz Pesara koristio se galijom iz *mude* za libanonski Tripoli. Rabin Yosef vjerojatno je putovao jedrenjakom u Bejrut. Rabin Yiṣḥaq doplovio je (prije 1455.) na galiji s kršćanskim hodočasnici, a rabin Mešullam vraćao se galijom namijenjenoj za prijevoz kršćana hodočasnika u Svetu zemlju. Ukrcao se 1481. u Jafi i odmah je dobio zaštitu uz dosljednu konspiraciju od paruna Mlečanina Agostina Contarinija. To je jedini zapovjednik broda imenom spomenut u tekstovima židovskih hodočasnika.²⁶ Vrijedilo je ipak

²¹ Vidi: Krešimir KUŽIĆ, *Hrvatska obala u putopisima njemačkih hodočasnika XIV.-XVII. st.*, Split, 2013., 15 – 17, 493.

Usporedi s opisima Bernharda von Breidenbacha u: Sigmund FEYERABEND, *Reyssbuch des heyligen Lands*, Frankfurt/Main, 1584., 52r-53v, ili Pietra Casole u: Margaret NEWETT, *Canon Pietro Casola's Pilgrimage to Jerusalem in the Year 1494*, Manchester, 1907., 146 – 153.

²² A. DAVID, *In Zion and Jerusalem*, 47 – 48, 115 – 116; Isak M. JOST, *Schreiben Eliah's von Pesaro nach seiner Heimath*, *Jahrbuch für die Geschichte der Juden und Judenthums* 2, Leipzig, 1861., 8 – 14.

²³ K. KUŽIĆ, *Hrvatska obala u putopisima*, 267 – 271, 522 – 524; M. NEWETT, *Canon Pietro Casola's*, 155 – 160.

²⁴ Claire JUDGE DE LARIVIÈRE, *Naviguer, commercer, gouverner – Économie maritime et pouvoirs à Venise (Xve-XVIIe siècles)*, Leiden – Boston, 2008., 15, 114 – 115.

²⁵ Doris STÖCKLY, *Le système de l'incanto des galées du marché à Venise (fin XIIIe – milieu Xve siècle)*, Leiden – New York – Köln, 1995., 142.

²⁶ M. VOLTERRA, *Viaggio in Terra d'Israele*, 85, 92.

otkriti i druge, ako su pisci dali dovoljno jasne podatke za prepoznavanje broda. Prva trojica ipak ne daju dovoljno elemenata,²⁷ ali zato znamo kako je Moses ben Mordecai Basola u odlasku plovio na zapovjednoj galiji odreda *capitanom* Andreom da Molinom Marinovim – na povratku je bio na galiji iz sastava zapovjednika Filippa Basadonne Alviseovog. David Reubeni u dolasku se vozio galijom iz *mude* kojom je zapovijedao Santo Contarini Stefanov, i kao posljednji, Elija iz Pesara otišao je iz Venecije galijom iz odreda na čijem je čelu bio Ambrogio Bragadin.²⁸

Nakon svega se nameće pitanje što je razlog tom preferiranju mletačkih brodova. Odgovore nam daje suvremena stvarnost! Prvenstvenu ulogu u izboru imala je povećana osobna i imovinska sigurnost, koja je proizlazila iz rigoroznog državnog nadzora i skupne plovidbe. Ova plovila bila su sastavni dijelovi trgovačkih pomorskih odreda – *muda* – koje je Mletačka Republika još od 14. stoljeća slala na nekoliko destinacija, među njima u Aleksandriju te Tripoli ili Bejrut. Drugi je razlog bila relativno povoljna cijena prijevoza pojedinaca ili cijelih obitelji. U 16. stoljeću Basola piše o cijenama u rasponu od 4,5 do 15 dukata, dok kasniji Elia iz Pesara spominje svotu od 6 dukata po osobi. Pravu sliku dobijemo tek kad to usporedimo s cijenama na hodočasničkim galijama i navama kojima su plovili kršćanski hodočasnici – iznosi su u rasponu od sto i pedeset godina varirali od 48 do 50 mletačkih zlatnika.²⁹ Treći je razlog, barem krajem 15. stoljeća, povoljno kreditiranje koje je nudio Ašer Mešullam ili talijanskim imenom, Anselmo del Banco, bogati mletački bankar.³⁰ Činjenica je da su svi savjetovali izbor Venecije kao polazne luke.³¹ To je ipak bilo pristanište iz kojega je godišnje isplovljavalo „mnogo stotina ili tisuća brodova“³² – na njima su bili i putnici koji su krenuli na putovanje u *Eres Yišra'el*,³³ ili su se vraćali iz njega, čiji su tekstovi u nastavku:

²⁷ U razdoblju od 1440. do 1459. gotovo svake godine hodočasnike je prevezio Antonio Loredan. No to treba shvatiti samo kao indiciju. Vidi: M. NEWETT, *Canon Pietro Casola's*, 67 – 82.

²⁸ Vidi: C. JUDGE DE LARIVIÈRE, *Naviguer, commercer, gouverner*, 316, 319.

²⁹ K. KUŽIĆ, *Hrvatska obala u putopisima*, 263, 370, 427, 477.

Casola je plaćao 45, odnosno 60 dukata. Vidi: M. NEWETT, *Canon Pietro Casola's*, 153.

³⁰ Avraham DAVID, Alessandra VERONESE, *Mošeh Basola – A Sion e a Gerusalemme – Viaggio in Terra Santa (1521-1523)*, Firenze, 2003., 90.

³¹ K. KUŽIĆ, *Hrvatska obala u putopisima*, 316 – 317.

³² K. KUŽIĆ, *Hrvatska obala u putopisima*, 361.

³³ M. VOLTERRA, *Viaggio in Terra d'Israele*, 18.

1438.

Rabin³⁴ **Elia iz La Masse** /„**Elijah iz Ferrare**“/ (14--. – 14--), podrijetlom iz grada La Masse oko 35 km istočno od Ferrare, bio je 20-ih godina čelnik ješive³⁵ u Padovi. Hodočastio je 1438. iz Venecije preko Egipta u Jeruzalem, odakle je sinovima poslao nekoliko pisama posredstvom brata koji je živio u Ferrari, pa su mu zbog toga davali netočan etnonim u starijoj literaturi.³⁶ U korespondenciji navodi kako je na moru doživio strašnu oluju u kojoj je stradao njegov sin.

PRIJE 1455.

Rabin **Yiṣḥaq ben Meir Latif** (14--.? – 1486.), vjerojatno iz Ancone, prije navedene godine otplovio je iz Venecije na mletačkom brodu s kršćanskim hodočasnici u *Erec Izrael*. Pristali su u Jafi, a onda su na magarcima odjahali u Jeruzalem, gdje je napisao pismo svojim. Njegov list prenijeli su kršćanski hodočasnici u Veneciju.³⁷

... *Na brdima Izraelovim sjedasmo plačući na pogled razaranja na Sionu ...*

KRAJ LJETA 1480.

Rabin **Yosef iz Montagnana**, podrijetlom iz grada koji se nalazi oko 45 km jugozapadno od Padove, vjerojatno se te godine zajedno sa suprugom Rivkom te bivšom prvom suprugom ukrcao na mletački brod radi hodočašćenja u

³⁴ „Rabin“ je naslov proistekao iz hebrejske riječi „veliki“, a u srednjem je vijeku već označavao učitelja, propovjednika i duhovnog vođu židovske zajednice. Kasnije je poprimio značenja „gospodar“ i „gospodin“. Vidi: Louis Isaac RABINOVITZ, Leah BORNSTEIN MAKOVETSKY, Rabbi, Rabbinat, *Encyclopaedia Judaica, Second Edition*, sv. 17, Detroit – New York – San Francisco, 2007., 11 – 15.

³⁵ Ješiva je ustanova u kojoj su se proučavali tradicionalni religijski tekstovi. Vidi: Simha ASSAF, Mordechai BREUER, Yeshivot, *Encyclopaedia Judaica, Second Edition*, sv. 21, Detroit – New York – San Francisco, 2007., 315 – 318.

³⁶ Avraham YAARI, Moti BENMELECH, Elijah of La Massa, *Encyclopaedia Judaica, Second Edition*, sv. 6, Detroit – New York – San Francisco, 2007., 346 – 347; M. JACOBS, *Reorienting the East*, 38, 236. Adlerov prijevod je potpuno zastario. Vidi izdanje: Elkan Nathan ADLER, *Jewish Travellers (801-1755)*, New Delhi – Madras, 1995., 151.

³⁷ Massimo PAZZINI; Alessandra VERONESE, Due lettere in ebraico da Gerusalemme (xv sec.) R. Yosef da Montagnana e R. Yiṣḥaq Latif da Ancona, *Liber annuus* 56, Jerusalem, 2006., 357, 363; Adonella CEDARMAS, *Per la cruna del Mondo*, Milano, 2006., 188. Pismo je pisao u petak. Na engleskom jeziku imenovan je kao *Isaac ben Meir Latif*. Vidi: M. JACOBS, *Reorienting the East*, 38.

Jeruzalem. Doplovili su u Bejrut, a onda je on po dolasku u Jeruzalem uputio pismo sinovima i kćerima.³⁸

... *Prije svega, neka je blagoslovljen Gospodin zbog činjenice da sam izabrao pravi put i pišem vam na koji sam način stigao. Iz Bejruta sam otišao ...*³⁹

1481.

Rabin **Mešullam ben Menahem iz Volterre** (1443.? – 15--),⁴⁰ ili po svojem talijanskom imenu Buonaventura di Emanuele,⁴¹ bio je član ugledne i dobrostojeće obitelji čiji su članovi imali značajnu ulogu u židovskoj zajednici tog grada, ali i cijele Toscanne. U svojim poslovnim aktivnostima surađivali su s partnerima na daleko širem prostoru – od Katalonije do Gaete. Buonaventura, tj. Mešullam bio je poznat kao trgovac i stručnjak za drago kamenje, a istaknuo se i kao lovac, što je iniciralo njegovo kontaktiranje s moćnim Lorenzom Veličanstvenim de' Medicijem.⁴² Na hodočašće u Obećanu zemlju Mešullam je odlučio krenuti ne samo zbog vjerskih razloga. Putovanje je iskoristio i za sklapanje nekoliko vrlo unosnih poslova oko dragog kamenja, što je vidljivo i iz putnih zapisa. Njegov smisao za estetiku izbija iz brojnih sjajnih opisa ljudi, plovila, krajeva i pojava, ali nije izbjegavao ni „znanstvene“ teme. Iz Volterre se Mešullam uputio krajem ožujka 1481., i to prema Napulju, gdje se ukrcao na brod prema Siciliji, a odatle je nastavio prema Egiptu. Svoj je putopis pak započeo bilježiti tek na otoku Rodu. Hrvatske krajeve opisao je na povratku koji je započeo 28. kolovoza 1481./5241.,⁴³ ukrcavši se na galiju u Jafi.⁴⁴

... *Krenuli smo na put iz Krfa u srijedu, 3. listopada 1481./5241., idući u miru prema našem cilju. (...) Voda se izlivala na brod, metući ga s kraja na kraj, i doista, zahvatili smo mnogo vode dok nismo došli u Dubrovnik, gdje smo se zaustavili te noći.*

³⁸ M. PAZZINI; A. VERONESE, Due lettere in ebraico, 347 – 348; A. CEDARMAS, *Per la cruna del Mondo*, 188. Na engleskom jeziku imenovan je kao *Joseph of Montagnana*. Vidi: M. JACOBS, *Reorienting the East*, 38.

³⁹ M. PAZZINI; A. VERONESE, Due lettere in ebraico, 350.

⁴⁰ Volterra je grad u pokrajini Toscani, oko 70 km jugozapadno od Firenze.

⁴¹ Menahem E. ARTOM, Avraham YAARI, Volterra, Meshullam ben Menahem, da, *Encyclopaedia Judaica, Second Edition*, sv. 20, Detroit – New York – San Francisco, 2007., 579.

U pisanju osobnih imena držim se načela da način određuje historiografija zemlje iz koje potječu stanovanjem. U ovom slučaju je dijakritički grafem “š” uporabljen u talijanskom izdanju njegova putopisa. Vidi: M. VOLTERRA, *Viaggio in Terra d'Israele*, 11.

⁴² M. VOLTERRA, *Viaggio in Terra d'Israele*, 12 – 17.

⁴³ Godina 5241. je prema židovskoj kronologiji. Vidi: E.Y. WIESENBERG, *Calendar*, 354 – 359; S. ISSER, *Chronology*, 704 – 707; J. STIPIŠIĆ, *Pomoćne povijesne znanosti* 193.

Dubrovnik je grad toliko lijep da ja nisam vidio ljepšeg i raskošnijeg od njega. (Velik) je otprilike kao i Firenza, a Dubrovčani su trgovci zaista vrlo bogati i odijevaju se kao gospoda. Međutim, u Dubrovniku ne prebivaju Židovi.

Od Krfa do Dubrovnika ima tristo milja; Dubrovnik je na desnu stranu, i slobodan je grad kao Firenza.

U četvrtak, 4. u mjesecu, krenuli smo odatle na put, i četrdeset milja od Dubrovnika, na lijevu stranu, ugledali smo otok Mljet i još više naprijed otoke Lastova i Mrčare, koji su pod vlašću Mletaka.⁴⁵ U tom kanalu, koji čini dio dubrovačkog teritorija, zamalo smo skončali na grebenima zbog jakog vjetra, ali našli smo se u kanalu širokom jednu milju, na kojem mjestu ne vlada vjetar. Gospodin nam je pomogao – ustvari, slomio se trinket⁴⁶ i, zaklinjem se životom, skončali bismo posred grebenja. Neka je blagoslovljen Onaj koji čini čuda!

U petak, 5., prošli smo jedno mjesto na kopnu, na desno, gdje se nalazi grad u Slavoniji zvan Zadar. Naišli smo, također, na grad, sasvim nadesno, zvan Nin, nasuprot kojega je, nalijevo, otok zvan Vis. Na njemu se diže grad zvan također Vis, okružen zidinama, ali male veličine.⁴⁷ Te noći ušli smo u drugi kanal, širok četvrt milje i dug trideset, koji ima na desnu stranu kopno, a na lijevu stranu zemlje Slavonije, zvane Sv. Petar.⁴⁸ Udaljene su trideset milja od Nina, a pedeset milja od Visa. Na tom mjestu stanuje malo osoba, ako izuzmemo one koji žive u jednoj pustinji udaljenoj pola milje od mora, zvanom Sv. Petar.

Subota, 6. listopada 1481./5241., došli smo u jedan mali, lijepi grad koji se diže na desnu stranu, sto i trideset milja od Sv. Petra. Tamo je zapuhao tako velik vjetar

⁴⁴ M. VOLTERRA, *Viaggio in Terra d'Israele*, 18 – 23, 84.

⁴⁵ Mrčara je otok zapadno od Lastova, a pisac je vjerojatno mislio na sve otoke od Lastova do Kopišta. Vidi: *Veliki atlas Hrvatske*, Zagreb, 2002., 178 – 179. Navedeni otoci 1481. nisu bili pod vlašću Mletačke Republike, nego Dubrovnika.

⁴⁶ Trinket je jedno od osam vrsta jedara na galiji, kao i jedno od jedara na navu. Vidi: Benedikt KOTRULJEVIĆ, *De navigatione – O plovidbi*, prev. Damir Salopek, Zagreb, 2005., 106 – 107, 127.

⁴⁷ Ovdje je ili Mešullam ili transliterator napravio zabunu. Prema redoslijedu je jasno kako je grad na kopnu Zadar, a "sasvim" nadesno je Nin. Treći grad istog imena kao i otok – transliteriran kao "Lissa", nikako ne može biti Vis, kako ime sugerira, zbog geografskog smještaja daleko na jugoistoku. Budući da je "nasuprot" i k tomu, "nalijevo" u odnosu na pravac plovidbe, jedino u obzir dolazi otok Ugljan. Definitivnu potvrdu tvrdnje daje nam podatak kako je Plinije Stariji otok nazivao *Issa*, a kasniji kartografi *Lissa*. Vidi: Damir MAGAŠ, Josip FARIČIĆ, *Geografske osnove razvitka otoka Ugljana*, *Geoadria* 5, Zadar, 2000., 67 – 68; Mithad KOZLIČIĆ, *Kartografski spomenici hrvatskoga Jadrana*, Zagreb, 1995., 112, 251. Međutim, istoimeno naselje na otoku nikada nije nosilo ime *Lissa* (ili *Issa*), niti je bilo utvrđeno, pa se prema navođenju zidina može jedino identificirati utvrda Sv. Mihovil kao Mešullamova "Lissa". Vidi: Sofija SORIĆ, Kaštel Sv. Mihovila na otoku Ugljanu, *ArS Adriatica* 2, Zadar, 2012., 85, 89.

⁴⁸ Prema prijepisu: S. Piero *Animo*. Sv. Petar je mali otok koji zajedno s otokom Ilovikom čini kanal i odlično sidrište za sve vrste brodova. Vidi: *Veliki atlas Hrvatske*, 128.

da smo se morali vratiti na rečeni Sv. Petar, gdje smo ostali sve do utorka, 9. listopada 1481./5241.

Srijeda, prije nego je svanulo digli smo jedra; u podne, dok smo se nalazili u Fažanskom kanalu, širokom četvrt milje, a dugom pet, neki su mornari željeli spustiti glavno jedro, jer je bio jak vjetar. Počeli su raspravljati između sebe, a jedan je rekao: »Nije potrebno spuštati sada u smjeru vjetra«, dok se drugi usprotivio. Na kraju su se sporazumjeli da spuste, ali nisu mogli, i artimon⁴⁹ se iščupao po drugi put, tako da gotovo nije izlazio vani na mjesto zavjetrine.

Mi svi skupa, mornari i svi hodočasnici, zadržavali smo ga u zavjetrini, ali ga nismo mogli obuzdati te smo se našli u velikoj opasnosti. Gospodin nam je pomogao i Njegova nas je ruka stavila u pravac. Neka je blagoslovljeno Njegovo ime za svako dobro koje nam je učinio. Amen.

Navečer tog istog dana bila je grmljavina i munje te teški oblaci nad planinama; izlila se kiša praćena strašnim istočnim vjetrom – nikad nije slično viđeno. Vihor nam je došao kad smo bili u blizini Pule, tako da smo se zamalo nasukali. Gospod nam je pomogao tako da je vihor prošao za jedan sat, ali i ovaj smo put došli na oko deset lakata od obale. Zaklinjem se da sam čuo iz usta mornara da do ovoga dana, za vrijeme svih putovanja po moru, nismo nikad vidjeli vrijeme kao što je bilo ovo. Tako teško i loše da su morski valovi mlatili svaku stranu i kraj broda, koji je stalno išao pod vodu, a zatim je izranjao. Gospodin nas je spasio od ove oluje – neka je uvijek blagoslovljeno Njegovo ime. Na kraju, oko prvog noćnog sata, ušli smo u pulsku luku te smo bacili sidra u more. Stajali smo četvrtak i petak zbog velike oluje koja je bila na moru. Voljom Božjom bili smo u luci, jer je u četvrtak potonula nava od četiristo bačava, natovarena malvazijom,⁵⁰ a koja se nalazila blizu nas. Nije mogla ući u luku i potonula je u more. Nava se zvala El Gadarello⁵¹ i od njezinih mornara nije se spasio nitko, osim jednoga koji je zajahao bačvu i koga je more izbacilo na obalu zajedno s bačvom nekog drugog broda. Neka je blagoslovljen Onaj koji otkupljuje i spašava.

Pula je vrlo malen grad, na desnoj strani. Posred grada je jedno dvorište koje izgleda kao novo i koje je vrlo veliko – stvar prekrasna za vidjeti. U Puli ne stanuju Židovi. Izvan grada je moguće uživati u pogledu, jako ugodno se nude vrtovi i perivoji.

U nedjelju ujutro, 14. listopada 1481./5242., došli smo u jedan lijep grad na desnoj strani, udaljen deset milja od Poreča, zvan Rovinj. Isti dan došli smo u Poreč, u podne, jako zabrinuti zbog žestokog vjetra koji smo imali, ali milošću Božjom došli smo tamo u miru. Poreč ima vrlo veliku luku, koja izgleda ovako (Sl. 1).

⁴⁹ Najveće trokutasto jedro na galiji. Vidi: B. KOTRULJEVIĆ, *De navigatione*, 106 – 107, 127.

⁵⁰ Vrsta bijelog vina koje se u to doba pravilo na Kreti i odatle prevozilo u metropolu.

S tri strane je kopno s maslinama, drvećem i lukom – čudesno za vidjeti – kao da nije napravljena snagom čovjeka, nego prirode. Usred nje može stati do tisuću brodova, ako se dogodi, tako je velika i duboka. Poreč je mali grad, vrlo lijep i nalazi se dijelom na ravnici – na desnoj strani. U njemu se nađe sve što čovjek može tražiti. Tamo ne stanuju Židovi, ali svi ili većina su Mlečani. Stajali smo tamo sve do 18. listopada zbog velike oluje koja je bila na moru, kao i zbog toga što je vrlo opasno ići iz Poreča u Veneciju zbog velikog broja grebena i zbog toga što postoje oznake gdje je voda vrlo, vrlo plitka. Stoga uistinu nije korisno riskirati i završiti s brodom ili ploviom na kopnu ili na nekom grebenu. Tim povodom nijednom zapovjedniku broda ili plovila nije dopušteno udaljiti se s ovog mjesta, a da ne uzme sa sobom pilota u Poreču. Barka diže sidro prema svom redu, a ne prema kapetanovu. Tamo smo uzeli pilota i te noći krenuli na put. U sedam sati stigli smo otprilike na osam milja od Venecije u mjesto zvano Il Porteggio. Dok smo bili tamo, prije nego smo bacili sidro, pali smo u nemilost vjetra, tako da zamalo nismo udarili u brod messera Piera Landa, koji je bio tamo usidren. Premda su njegovi mornari presjekli sidrene konope koji su bili na pramcu, pa se barka bila malo udaljila od nas, našli smo se zaista u velikoj opasnosti.

Istog dana došli smo u Veneciju živi, zdravi i spašeni, neka je hvaljen Bog. Bio je 18. listopada 1481./5242. Od Poreča do Venecije ima sto milja. ...⁵²

1495.

Anonimni Židov uputio se 1495. godine iz Venecije na hodočašće u Jeruzalem, gdje je trebao postati student slavnog Obadije iz Bertinora.⁵³ Svoje doživljaje opisao je u pismu upućenom nekoj uglednoj osobi, a na početku je opis dijela hrvatske obale.

Moja duša hvali Svemogućega za Njegovu milost kojom smo sretno izdržali putovanje preko širokog mora. (...)

Dana 5. kolovoza 1495./5255. ostavili smo u veselju Veneciju, kako bismo blagoslovljeno pošli na naš put. U petak, u 22 sata, došli smo u Pulu, mali prostrani grad, gdje se meso, riba i druga dobra hrana kupuje po niskim cijenama.

/Ostali smo tamo 2 dana u kući uglednog rabina Jakova Aškenazija, koji nas je prijateljski odveo svojoj kući, gdje nas je opskrbio svim potrebštinama. On je ovdje jedini Židov i vrlo je dobrotvoran.

⁵¹ Ustvari: *guadarello* – biljka žuti katanac koja se rabila kao bojilo za tkanine.

⁵² M. VOLTERRA, *Viaggio in Terra d'Israele*, 93 – 97.

⁵³ M. JACOBS, *Reorienting the East*, 38; Abraham David, "Bertinoro, Obadiah ben Abraham Yare", *Encyclopaedia Judaica, Second Edition*, sv. 3, Detroit – New York – San Francisco: Thomson – Gale, 2007., 491 – 492.

/Tamo smo proveli 2 dana u veličanstvenoj kući Jakova Aškenazija – neka ga čuvaju njegova Stijena i Stvoritelj – koji nas je dobrotivo odveo svojoj kući i pripremio gozbu za svoju čeljad, kao i “postelju, stolac i svjetiljku”, i kao u kraljevskoj kući, ničega nije nedostajalo. Ovdje je i jedan drugi Židov osim njega, koji daje pristup svima koji bi posudili uz zadanu riječ, i on stanuje kao kralj sa svojom vojskom./

Od Venecije do Pule je 150 milja, put se prevale za 24 sata, ali mi smo imali utihu pa je stoga naše putovanje trajalo duže.

Ostavili smo Pulu po povoljnom vjetru i došli u ponedjeljak, 17. kolovoza na Krf. To je jedan velik, ali vrlo prljav grad, a posebno židovska četvrt nije u najčišćem stanju. Voće je ovdje vrlo dobro i mi smo se ovdje vrlo dobro opskrbili za dalje putovanje kruhom, sirom, groždem i kajsijama. Krf je udaljen 600 milja od Pule. ... (Dalje je plovio preko Modona, Roda, Famaguste do Bejruta.)⁵⁴

1507.

Svećenik Martin Wanner iz Šleske opisao je putovanje veće skupine njemačkih hodočasnika od Venecije do Svete zemlje. Zabilježio je kako su na navi mletačkih trgovaca della Torrea „bila 24 naroda“, a među njima i nepoznat broj Židova. Nava je plovila rutom: Venecija – Pula – Dubrovnik – Kandija – Rod – Jafa.⁵⁵

1519.

Švicarac Hans Stockar navodi u svom putopisu kako su navom Mlečanina Alvisa Delfina prema Jeruzalemu putovali mnogi narodi, a među njima i nepoznat broj Židova.⁵⁶

1521.

Rabin **Moses ben Mordecai Basola**, ili prema talijanskom imenu Moyse Angeli de Vasilea, (1480? – 1560.),⁵⁷ dječastvo je proveo u Soncinu, gdje je njegov

⁵⁴ Adolf REUBAUER, Ein anonymer Reisebrief vom Jahre 1495., *Jahrbuch für die Geschichte der Juden und Judenthums* 3, Leipzig, 1863., 271, 285 – 287. Osim ove obrade teksta, postoji i jedna novijeg datuma, a zbog nekih razlika umetnuo sam retke iz druge obrade i istaknuo ih podebljanim slovima. Vidi: L. FINE, *Travel in the Land*, 240 – 241.

⁵⁵ K. KUŽIĆ, *Hrvatska obala u putopisima*, 423.

⁵⁶ K. KUŽIĆ, *Hrvatska obala u putopisima*, 434.

⁵⁷ Cecil ROTH, Avraham DAVID, Basola, Moses ben Mordecai (I), *Encyclopaedia Judaica, Second Edition*, sv. 3, Detroit – New York – San Francisco, 2007., 204 – 205.

otac radio kao tiskarski korektor. Školovao se u Argenti,⁵⁸ gdje je izučio kabalu. U vrijeme polaska na hodočašće stanovao je u gradu Fano na jadranskoj obali. Kasnije je bio učitelj u nedalekom Pesaru, a naposljetku je otišao u Anconu, postavši ugledni čelnik ješive – ustanove u kojoj su se proučavali tradicionalni religijski tekstovi. Pored vjerskog djelovanja bavio se i bankarskim poslovima, a dao je i doprinos u politici onog doba. Pod stare dane, krenuvši brodom iz Venecije godine 1560./5320., preselio se u Izrael te je iste godine i umro.⁵⁹ Poznao je francuskog hodočasnika Guillaumea Postela, kršćanskog kabalista i kasnijeg isusovca, koji je putovao dva puta u Svetu zemlju, 1535. i 1549.⁶⁰ Basolin putopis naslovljen *Elleh Mas'ay (Ovo su moja putovanja)*⁶¹ obiluje živim i detaljnim opisima događaja, osoba, gospodarskog stanja i posebice brodova kojima je putovao te je vrijedan izvor i potvrda znanja židovske zajednice o hrvatskoj obali početkom 16. stoljeća. Na put je krenuo iz Venecije 1521. godine.

U ime Gospodina, Boga Izraelova, ukrcao sam se na galiju u utorak, 20. kolovoza 1521./5281., tjedni dio „bit ćeš blažen u svojim namjerama“: (...)

Galija je duga sedamdeset lakata i široka oko osamnaest. Vlastitim sam očima vidio najveći dio robe ukrcane na nju jer je moj brodski ležaj bio smješten u štivi. (U robu) su spadale vunene tkanine svih boja i mnogo karizeja.⁶² Nije bilo crnog sukna – samo malo, jer se u zemlji Siriji ne nosi crno, čak ni kao znak žalosti, niti je uobičajeno nositi žuto. Bilo je crnog baršuna i žutosmeđe svile. Roba je bila koralj i sitna galanterija, mnogo papira te poluga kositra, olova, bakra, drvenih potrepština i dekoriranih kutija te zemljanih posuda i čepova.

Napustili smo Veneciju u 16 sati, u petak,⁶³ i putovali po postojanom vjetru cijeli dan i noć do podneva u subotu, kad je protiv nas na moru zapuhao jak vjetar i oluja, zaprečujući naše napredovanje do 21 sata. Onda su se i valovi i more stižali te smo pristupili kopnu. Cijelu noć nosio nas je kopneni povjetarac pa smo stigli sigurno u Pulu, u svanuće u nedjelju 22. u mjesecu.⁶⁴

Pula je ružan, dug i uzak stari grad, čije malo(brojno) stanovništvo pristaje njezinoj veličini. Njezine kuće su dražesne i neposredno izvan grada je dobar izvor

⁵⁸ Soncino je gradić oko 40 km jugozapadno od Brescie, a Argenta se nalazi oko 30 km jugoistočno od Ferrare.

⁵⁹ A. DAVID, *In Zion and Jerusalem*, 14 – 19.

⁶⁰ A. DAVID, *In Zion and Jerusalem*, 26.

⁶¹ M. JACOBS, *Reorienting the East*, 42.

⁶² Vrsta grubog sukna, najčešće rebraste strukture.

⁶³ 23. kolovoza 1521. Vidi: J. STIPIŠIĆ, *Pomoćne povijesne znanosti*, 216.

⁶⁴ Basola se ravna po židovskom kalendaru (22. elul), a to je 25. kolovoz. Vidi: E. Y. WIESENBERG, *Calendar*, 354 – 359; J. STIPIŠIĆ, *Pomoćne povijesne znanosti*, 216.

pitke vode.⁶⁵ Pokraj izvora je velika okrugla građevina s olučenim prozorima. Čudesna je. Zove se Arena i kažu da je to Orlandova palača (Sl. 2). Na drugoj strani grada, udaljena oko pola milje, druga je građevina, za koju izjavljuju da je bila za njegove ljubavne sastanke.⁶⁶ Štoviše, oni tvrde da je od jedne do druge vodio prolaz i da su obje izgradili vrazi. Uzduž staze između njih su sandučasti kameni grobovi – u svemu nekih tri stotine – u samo malo njih se još nalaze kosti. Tamošnji nežidovi⁶⁷ su dobrodušni i ne preziru Židove – čak i ako nose zeleno. Hrane je obilje i jeftina je, ali kruh je crn i, unatoč tomu, ukusan. Isti je slučaj na Krfu i Zakintu. Novac u opticaju isti je kao i u Veneciji. Ukrkali smo se u Puli zajedno sa zapovjednim brodom, koji je galija jednako ista u dužinu i širinu kao i druga, zvana prateći brod. Časnik zapovjednik za obje smješten je na zapovjednom brodu i po njegovoj zapovjedi one pristaju i po njegovoj zapovijedi dižu jedra. Ovaj vodeći brod stigao je u Pulu osam ili deset dana ispred pratećeg broda. Od te točke plove zajedno i ne odvajaju se. Uz milostivu Božju pomoć otišli smo iz Pule u 15 sati u utorak dvadesetčetvrtog u mjesecu (27. kolovoza) po umjerenom vjetru. U srijedu, kao i u četvrtak, bila je utiha i putovali smo uglavnom noću gonjeni kopnenim povjetarcem. U svitanje, u četvrtak bili smo nasuprot Visa,⁶⁸ sto milja udaljeni od Pule. Tamo sam vidio dva stjenovita rta, zvana školji, usred mora. Njih nastanjuju Slavonci. Dva Slavonca s drugog rta, koji se zove Sv. Andrija, popeli su se na brod u namjeri da izmole priloge u svečevo ime. U petak i subotu bio je povoljan vjetar i u nedjelju ujutro stigli smo do Sasena,⁶⁹ koji je sto milja od Krfa. Prije mraka bili smo osamnaest milja od Krfa. Na tom mjestu more se sužava do širine rijeke i opkoljeno je planinama s obje strane. Na jednom mjestu širina nije veća od jedne milje. Uz pomoć Svemogućeg stigli smo sigurno na Krf u ponedjeljak noću, što je prva noć Roš Hašane⁷⁰ 5282. (2. rujna 1521.) Krf je sedam stotina milja od Venecije. ...

(Basola je dalje plovio preko Zakinta, Krete i Famaguste do Tripolija u Libanonu.)

... Onaj koji želi ići u Zemlju života (Erec Izrael) ploveći morem na brodu, trebao bi se ukrcati jedino na mletačku galiju jer su one sigurne od gusara i oluja na

⁶⁵ Vesna GIRARDI-JURKIĆ, Izvori i vodoopskrba antičke Pule, *Histria antiqua* 10, Pula, 2003., 13 – 14, 18.

⁶⁶ O antičkim građevinama – amfiteatru i teatru u Puli te legendama povezanim s njima vidi (uključivo i citirane izvore): K. KUŽIĆ, *Hrvatska obala u putopisima*, 111 – 113.

⁶⁷ Opći termin za sve druge narode i pripadnike drugih vjera. Vidi više: Theodore FRIEDMAN, Gentile, *Encyclopaedia Judaica, Second Edition*, sv. 7, Detroit – New York – San Francisco, 2007., 485 – 487; bez imena autora, Goiiim, *Encyclopaedia Judaica, Second Edition*, sv. 7, Detroit – New York – San Francisco, 2007., 684.

⁶⁸ U ovom slučaju riječ je o današnjem otoku Visu.

⁶⁹ Albanski otok ispred grada Valone.

⁷⁰ Roš Hašana je blagdan kojim počinje židovska Nova godina. Vidi: Louis JACOBS, Rosh Ha-Shanah, *Encyclopaedia Judaica, Second Edition*, sv. 17, Detroit – New York – San Francisco, 2007., 463 – 466.

moru. (...) *Pojedina osoba ili par trebali bi uzeti malu kabinu; ima mnogo takvih za približno četiri do pet dukata. Škrivanova kabina također je prikladna za one s malim obiteljima, i jeftina je – njezina cijena je pet dukata. ... Ali nema boljeg mjesta na galiji nego što je kabina časnika palube. ... Cijena za njezino iznajmljivanje je najmanje petnaest dukata. Drvodjelac i gallape (?) imaju dvije krasne kabine u pramcu koje vrijede deset dukata svaka. ...*⁷¹

(Basola je krenuo natrag iz Bejruta, 5. travnja 1523. godine, preko Cipra do Venecije.)

1523.

David Reubeni (? – 1538.?) bio je avanturist mesijanskih ambicija kojega su primili na nekoliko europskih dvorova, među ostalim bio je i kod pape Klementa VII. U Veneciji se pojavio ujesen navedene godine doputovavši na mletačkoj galiji iz Aleksandrije.⁷²

1534.

David di Rossi, trgovac iz Cesene, otputovao je zajedno sa svojom obitelji iz Venecije u *Erec Izrael*. Odatle je 1535. nepoznatom primatelju u staroj postojbini poslao pismo s opisom događaja s puta – između ostalog i o zarobljavanju jednog od njegovih sinova. Gusari su mu sina oslobodili tek nakon što je platio otkupninu. Nakon nepune godine dana njegova sestra Hana vratila se u zavičaj zbog prejake čežnje za djecom.⁷³

*... Kad sam prije jednu godinu došao u Safed ...*⁷⁴ (...) *Prije tri mjeseca doplovio je u Tripoli jedan brod iz Dubrovnika i donio vijest o preminuću pape Klementa. Na njegovo mjesto izabrat će za papu kardinala Farnesea. ...*⁷⁵

⁷¹ A. DAVID, *In Zion and Jerusalem*, 47 – 50, 95 – 96, 115.

⁷² Shmuel ETTINGER, Moti BENMELECH, Reuveni, David, *Encyclopaedia Judaica, Second Edition*, sv. 17, Detroit – New York – San Francisco, 2007., 251 – 252.

⁷³ David KAUFMANN, A Letter by Moses di Rossi from Palestine, Dated 1535, *The Jewish Quarterly Review* 9, sv. 3, London, 1897., 491 – 493; N. DANIELI, Sull'epistolografia ebraica, 36 – 37.

⁷⁴ Safed je grad u gornjoj Galileji, postojbina židovske zajednice od 13. stoljeća, a razdoblje procvata nastalo je u 16. st. dolaskom sefarda i razvojem gospodarstva. Vidi: Michael AVI-YONAH, Safed, *Encyclopaedia Judaica, Second Edition*, sv. 17, Detroit – New York – San Francisco, 2007., 658.

⁷⁵ Kurt WILHELM, *Wege nach Zion – Reiseberichte und Briefe aus Erez Jissrael in drei Jahrhunderten*, Berlin, 1935., 14 – 17. Riječ je o papi Klementu VII. (1523. – 1534.), a za njegova nasljednika izabran je kardinal Alessandro Farnese, kao papa Pavao III. (1534. – 1549.). Vidi: Christian FICHTINGER, *Lexikon der Heiligen und Päpste*, Frankfurt/M – Berlin, 1995., 92, 298.

1549.

Francuz Antoine Regnaut krenuo je 5. lipnja u smjeru Svete zemlje zajedno s 13 drugih hodočasnika, svojih zemljaka. Među pedesetak ostalih putnika bilo je Turaka i Grka te "velik broj Židova".⁷⁶ Putem su zastali samo u Rovinju i Šibeniku.

1554.

Franjevac fra António Soares iz Portugala isplovio je iz Venecije 9. kolovoza na navi Hvaranina Petra Fazanića. U pravcu Levanta plovili su rutom Venecija – Hvar – Mljet prema Krfu, a na brodu su mu bili suputnici Francuzi, Flamanci, Englezi, Židovi, Mađari, Poljaci, Česi, Hrvati, Talijani i još neki drugi. Krenuli su prema Levantu, a odatle nastavili prema Krfu, Kandiji, Limasolu (Cipar) do Tripolija u Libanonu.⁷⁷

1555.

Svećenik Gabriel Giraudet iz Puy-en-Velaya u Francuskoj isplovio je iz Malamocca⁷⁸ na navi neimenovanog paruna prema Levantu. Osim dva mletačka dužnosnika s obiteljima, na brod je ukrcano 67 hodočasnika iz Francuske, Italije i Flandrije. Zajedno s njima plovili su i neki Židovi, trgovci koji su se bili uputili u Tripoli u Libanonu radi sklapanja nekih poslova. Nava je tijekom plovidbe pristala u Šibeniku.⁷⁹

⁷⁶ Antoine REGNAULT, *Discours du voyage d'outremer au Saint Sepulcre de Ierusalem, et autres lieux de la terre Sainte*, Lyon, 1573., 15, 18.

⁷⁷ Manuel Vilmaro COSTA PEREIRA, *Itinerário à Casa Santa do padre frey António Soares da Albergaria*, doktorska disertacija, Faculdade de Letras da Universidade do Porto, Porto, 2005., 34 – „Aly se achão peregrinos de diversas nações que vão buscar a Xpo (Christo) em sua terra e os mais que estão aa sua obedientia, Franceses, Flamenguos, Ingreses, **Judescos**, Umguaros, Pollonios, Bohemios, **Corvaticos**, Italianos, **Esclavões** e doutras muytas partes, a qual festa acabada se faz concerto com o patrão de nao dos peregrinos.“⁴³, 68, 112.

⁷⁸ Luka grada Venecije na južnom dijelu otoka Lida.

⁷⁹ Gabriel GIRAUDET, *Discours du voyage d'outremer au Saint Sepulchre de Ierusalem, & autres lieux de la terre Sainte: Et du mont de Sinaï, qui est és desers d'Arabie*, Toulouse, 1583., 7., 17 – 18 – „Mallecocque est proche de Venise cinq mille, où s'embarquarent dedans la nef Pelerine, deux gentils-hommes Venitiens avecques leur famille, qui estoient envoyez de la part de la Seigneurie en levant, l'un pour estre gouverneur, à la Cité & forteresse de Corfou, & l'autre en la ville de Candie: & aussi se mirent dedans ladite nef certains marchans de Cypre, & aucuns marchans Iuifs qui alloient en Tripoli de Sirie, pour le fait de la marchandise: & des pelerins nous estions en nombre de soixante sept, tant Francois, Italiens, que Flamans. Ayant trestous convenu & accordé avec nostredict Patron de ladict nef pelerine.“

1563.

Elia iz Pesara (15--. – 15--.) bio je učeni pripadnik zajednice iz Pesara. Nakon kraćeg boravka u Veneciji krenuo je iz tog grada 1563. na hodočašće.⁸⁰ Njegovi savjeti i opis potječu iz pisama upućenih zajednici i vlastitom bratu koje je poslao nakon što je doplovio do Famaguste.⁸¹

... Ovih godina sastali su se svi viši činovnici i zaključili da se ne može uzeti nekog Židova, niti na galiju za Bejrut, niti za Aleksandriju, bez plaćanja 6 cekina za svaku osobu – malu ili veliku. (...)

... Sada, dragi brate, ako s Bogom razmišljaš kako bi preko Venecije doputovao ovdje, pazi brižljivo što ti govorim, jer ću te poučiti "o putu, kojim ideš" i na "kojoj stazi stanuje svjetlo", kako bi se tvoja noga kretala slobodnom ravni, da se ne sudariš i posrneš. Ne pouzdaj se ni u jednog čovjeka u Veneciji, čak ni u nekog brata ili prijatelja, jer svi skupa tapkaju u mraku i ne znaju otkuda im dolazi šteta. Čak ni iskusni nisu uvijek pri ruci kako bi savjetovali i pomogli. Jer u Veneciji je sve u poslu, "svatko samo sebe blagoslivlja". (...)

Događa se da netko zakasni i da je brod već napustio luku i odjedrio. Tada ne pomaže kukanje jer se ne zaustavljaju, tako da taj mora platiti dobrih 10 zlatnih škuda za brodicu do Pule. (...)

Ja nisam imao ugodnijeg dana nego (4. kolovoza, srijeda) 1563./5323. kad smo isplovili iz Venecije, kako bi krenuli prema Obećanoj zemlji. Zajedno nas je bilo 5 galija – 3 za Aleksandriju i 2 za Bejrut, a na mnogima su bili Židovi. Ja sam sebi iznajmio gorespomenuto mjesto na zapovjednoj galiji. (...)

Od Venecije do Pule ima 100 milja, ali se prelazi više od 150 milja, zbog zaobilaznog puta prijelaza uz istarsku obalu. U Puli smo proboravili 7 dana. Grad je velik, ali loše naseljen, dug i uzak, vrlo gadan. U njemu nije ništa dobro, zrak je krajnje nezdrav, a kažu da je voda pokvarena i smrtnost je značajna. Ja sam češće išao u nj, ali nisam našao ništa spomena vrijedno, osim jednog napuštenog starog dvorca s vrelom pored njega. Kažu da je dvorac nekoć posjedovao Orlando. Okrugao je kao i Rotonda u Rimu. Njegovu gradnju pripisuju vragu ili čarobnjaštvu. Tamo su se oba kapetana dogovorila kako će svaki od njih jedan tjedan zapovijedati onom drugom. Naš je kapetan započeo i prednjačio, a njega su slijedili drugi u conservi.⁸² U subotu (14. kolovoza) rano ujutro nastavili smo dalje ploveći pored Hercegovine, pored Zadra, Dubrovnika, Hvara, Kotora i Herceg-Novog, od kojih samo posljednji

⁸⁰ Ariel TOAFF, Elijah of Pesaro, *Encyclopaedia Judaica, Second Edition*, sv. 6, Detroit – New York – San Francisco, 2007., 347.

⁸¹ I. M. JOST, Schreiben Eliah's von Pesaro, 3, 7.

⁸² Zajednička plovidba više brodova radi međusobne ispomoći i zaštite. Vidi: Giuseppe BOERIO, *Dizionario del dialetto veneziano*, Venezia, 1867., 190.

pripada Turcima. Zatim smo došli nasuprot Albanije, prošli Valonu, dok nismo stigli na Krf. Na polovici puta (pred Hvarom) imali smo jaku oluju tri dana za redom. Valovi su nas zalijevali, tako da smo se morali zabrinuti za život. Zazivali smo Boga i On nas je čuo, oluja je popustila i povoljan vjetar gonio nas je prema Krfu. U četvrtak 19. kolovoza uplovili smo. Neka je hvaljen Gospodin koji nam je bio milostiv u dane opasnosti. (...) Od Pule do Krfa ima 340 milja. ...⁸³

(Elijah je dalje plovio preko Zakinta i Famaguste do Tripolija u Libanonu.)

... Moji izdatci za 7 osoba koje su činile moje kućanstvo – Bog ih zaštitio – i 11 zavežljaja robe, uključujući 14 dana boravka u Veneciji, od Venecije do ovdje, prema dobrom izračunu iznose 169 zlatnih škuda i 1/4. ...⁸⁴

1581.

Francuz Jean Palerne ukrcao se u Veneciji na jedrenjak koji se nasukao kod Rovinja. Na brodu je bilo 360 mornara i putnika – kršćana, Turaka i Židova. Brodolom je po olujnom garbinu preživjelo samo 80 osoba (nije navedena njihova etnička pripadnosti).⁸⁵

1587.

Nijemac Samuel Kiechel, nabrajajući putnike na navi „Ronzini“ koja je bila u vlasništvu mletačke obitelji Nani, navodi kako je s njim na brodu putovalo oko 50 Židova (među njima jedan slijepac), kao i nekoliko Židovki s djecom. Zajedno s pripadnicima još desetak naroda, na brodu je plovilo oko 260 osoba. Nakon isplovljavanja 31. rujna ruta je iz Venecije išla pučinom Jadrana do Šendina (Albanija) i dalje prema Kreti, Cipru i Tripoliju u Libanonu.⁸⁶

Kao i kod svih ostalih hodočasnika, nipošto se ne smije zaboraviti da se zapisivanjem putnih doživljaja pozabavio vrlo mali broj Židova. Za druga putovanja znamo jedino iz logike plovidbenih smjerova. Od mnogih drugih Židova koji su u to doba preplovili Jadran svakako valja istaknuti Urija ben

⁸³ I. M. JOST, Schreiben Eliah's von Pesaro, 15, 19 – 22; Moise SCHWAB, Voyage ethnographique de Venise a Chypre, *Revue de géographie* 3, sv. 5 (1879), 208 – 217; K. WILHELM, *Wege nach Zion*, 19 – 26.

⁸⁴ I. M. JOST, Schreiben Eliah's von Pesaro, 26.

⁸⁵ Jean PALERNE, *Peregrinations du S. Iean Palerne Foresien, Secretaire de François de Valois Duc d'Anjou, & d'Alençon, &c.*, Lyon, 1606., 13.

⁸⁶ K. KUŽIĆ, *Hrvatska obala u putopisima*, 536 – 537.

Simeona iz Biale (Poljska). On se 1575. godine našao u Veneciji gdje dao tiskati četrdesetogodišnji kalendar (*Yihus Avot*) s opisima svetih mjesta i grobova pravednika u *Erec Izraelu*. Na tom temelju objavljena su 3 izdanja i 8 preradbi od 1594. do 1700. pa nedvojbeno zaslužuje naslov najpopularnijeg autora židovskih hodočasničkih priručnika.⁸⁷

LOKACIJE I DOŽIVLJAJI

Gradovi, mjesta, otoci i drugi toponimi poredani su po uobičajenom plovidbenom redu od istarske obale na sjeverozapadu do dubrovačke okolice i Boke na jugoistoku.

Poreč

Između svih istarskih gradova Poreč je smješten najbliže metropoli i vladarici mora – Veneciji, koja njime vlada od 1267. godine. Smješten na poluotoku, s južnom obalom i otokom Sv. Nikola zatvarao je odličnu, duboku i zaštićenu luku s gatom pred gradskim vratima.⁸⁸ Zbog tih značajki Mlečani su u njemu postavili peljare čija je zadaća bila da po dolasku većeg jedrenjaka preuzmu kormilarenje i sigurno doplove do mletačkih luka u laguni, prvenstveno Malamocca. Ujedno su u Poreču bili smješteni i carinici radi nadzora robe dovezene na brodovima.⁸⁹

Rabin Mešullam jedini je od hodočasnika posjetio ovaj grad i tom prigodom nacrtao jedinstveni prikaz porečke luke. (Sl. 1) O njoj priča s ushitom pa pretjeruje s kapacitetom sidrišta, ali od njega doznajemo da se uokolo nalaze maslinici, što se slaže s drugim izvješćima tog vremena.⁹⁰ Nadalje, grad mu se jako svidio po izgledu, no kod ostalih putnika mišljenja se dijametralno razilaze. Jednima jednostavno “nije lijep” ili je čak “ružan”, a i Casola je primijetio oronulost grada, dok je drugima “vrlo lijep”.⁹¹ U slučaju Poreča dobrim su dijelom za loš izgled krivi ratni sukobi Venecije i Genove, a negativnim trendovima doprinijele su i

⁸⁷ Avraham YAARI, Uri ben Simeon of Biala, *Encyclopaedia Judaica, Second Edition*, sv. 20, Detroit – New York – San Francisco, 2007., 421.

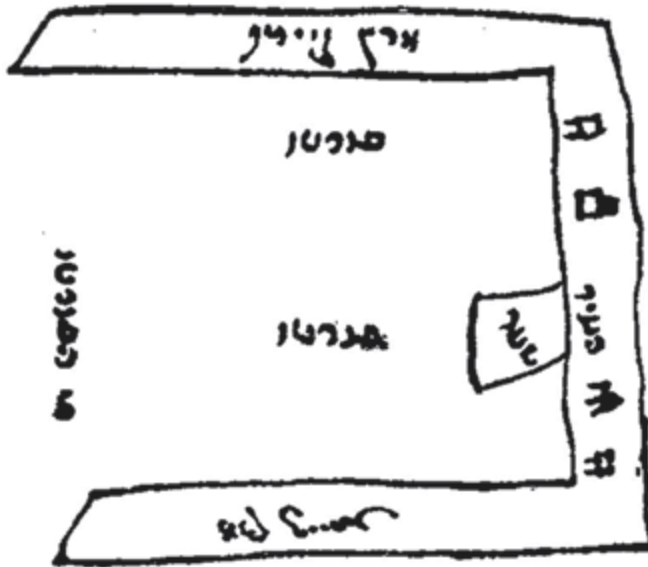
⁸⁸ K. KUŽIĆ, *Hrvatska obala u putopisima*, 106 – 107, 433.

Luka je bila i mjesto sastavljanja pravnih spisa. Vidi: Zoran LADIĆ, *Spisi istarskih bilježnika II, Spisi porečkih bilježnika sv. 1, Registri porečkih bilježnika Henrika de Artizanibus (1433. – 1434.) i Antuna de Teodoris (1435. – 1449.)*, Pazin, 2018., 61, 67, 81, 90, 92, ..., 204.

⁸⁹ K. KUŽIĆ, *Hrvatska obala u putopisima*, 301, 302, 334, 358, 522, 524, 536, 539 – 540, 543.

⁹⁰ Z. LADIĆ, *Spisi istarskih bilježnika II*, 25, 35, 64, 154; K. KUŽIĆ, *Hrvatska obala u putopisima*, 290, 373, 447.

⁹¹ K. KUŽIĆ, *Hrvatska obala u putopisima*, 371, 396, 433; M. NEWETT, *Canon Pietro Casola's*, 163.

SLIKA 1. Skica porečke luke iz rukopisa Mešullama iz Volterre (M. VOLTERRA, *Viaggio in Terra d'Israele*, 97.)

epidemije kuge.⁹² Ako hodočasnik pod pojmom “mali” misli na malobrojnost stanovnika, mogao bi biti u pravu.⁹³

Koliko je vjerodostojna Mešullamova tvrdnja da su gotovo svi stanovnici Poreča “Mlečani”? O jezičnoj ili etničkoj pripadnosti Porečana u drugoj polovici 15. stoljeća ne postoje nikakvi pojedinačni spiskovi pa se preispitivanje ovog hodočasnikova navoda može provesti primarno osloncem na bilježničke spise i na jednakovrijedne podatke drugih hodočasnika. U razdoblju od 1435. do 1497. godine u putopisima postoji jedanaest više-manje lapidarnih zapisa, od kojih su neki sumarni i odnose se na sve obalne gradove zapadne Istre. Isključivo za Poreč kao slavenski grad tvrdi se u jednom tekstu, ali onda u drugom, iz 1497., pisac izričito tvrdi da “tu svi govore slavenski”.⁹⁴ Drugorazredni su, ali ipak vrijedni za

⁹² Milan PRELOG, *Poreč – grad i spomenici*, Beograd, 1957., 14, 17, 37; K. KUŽIĆ, *Hrvatska obala u putopisima*, 108.

⁹³ Miroslav BERTOŠA, Istarski fragment itinerara mletačkih sindika iz 1554. godine, *Vjesnik historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu* 17, Pazin, 1972., 42, 44.

⁹⁴ Zoran LADIĆ, Doseljenici i stranci iz Hrvatske, Slavonije i istočnojadranskih komuna u kasnosrednjovjekovnom Poreču, *Ascendere historiam – Zbornik u čast Milana Kruheka* (ur. Marija Karbić, Hrvoje Kekez, Ana Novak, Zorislav Horvat), Zagreb, 2014., 97, 101 – 103; K. KUŽIĆ, *Hrvatska obala u putopisima*, 408.

uvrštenje i oni šireg zahvata, od kojih šest govori o slavenskoj Istri, dok se isto tri puta navodi za neke gradove. Najbliži je stvarnosti (ali u svoje doba – 1398.) jedan hodočasnik koji je kao stanovnike naveo Romane, Hrvate i Nijemce.⁹⁵ Vjerojatno je Mešullam takav dojam dobio zbog toga što je čuo paruna Contarinija kako komunicira s mještanima i službenicima na talijanskom (venetskom) jeziku.

Boravak Židova u Poreču može se pratiti od prvog spomena 1440. godine. Riječ je o Jakovu koji se 1450. odselio u Kopar. Zajednica je ipak nastavila živjeti u ovom gradu, što se vidi po groblju koje je 1481. komuna dala na raspolaganje nekom Mojzesu. Pet godina poslije komuna sklapa ugovor s Mojzesom Tedeschijem oko otvaranja bankarske poslovnice.⁹⁶ Mešullamova tvrdnja u protuslovlju je s ovim arhivskim podacima.

*Pula (לפול"ה – Pola)*⁹⁷

Maritimne značajke zaljeva u dnu kojega se smjestio grad Pula bile su od najstarijih vremena prepoznate i iskorištene kao zaklonište i odmorište mletačkih trgovačkih i ratnih brodova. Svakako je i postojanje mogućnosti opskrbe plovila vodom na vrelu danas zvanom Karolina⁹⁸ bilo od velike važnosti za pomorski promet. To svjedoče i hodočasnici tog vremena i naglašavaju dobru vodu.⁹⁹ Tako je Pula određena kao jedno od propisanih sidrišta trgovačkih odreda – *muda* – koji su u redovnom ritmu plovili prema nekoliko odredišta,¹⁰⁰ od kojih su *mude* prema Levantu nama posebno zanimljive jer su njih rabili židovski hodočasnici.

⁹⁵ K. KUŽIĆ, *Hrvatska obala u putopisima*, 257, 259, 283, 289, 306, 311 – 312, 313, 319, 345, 417. Usporedi – Sanudo za Poreč nije ništa zabilježio, dok od svih drugih gradova jedino za Labin kaže da su svi stanovnici Hrvati i ne znaju latinski. Vidi: Marino SANUDO, *Itinerario per la terraferma veneziana nell' anno MCCCCLXXXIII.*, Padova, 1847., 151 – 157.

⁹⁶ L.J. DOBROVŠAK, *Kratki pregled povijesti*, 12 – 14.

⁹⁷ U zagradi se s lijeve strane nalazi ime Pule napisano na hebrejskom pismu (čita se s desna na lijevo) te transliteracija na latinici iz koje se vidi kako je anonim živeći u talijanskoj sredini rabio talijansko ime grada. Na ovom mjestu još jednom zahvaljujem gospodinu rabinu Kotelu Da-Donu iz Židovske zajednice Bet Israel u Zagrebu na iščitavanju i transliteraciji hebrejskog teksta.

⁹⁸ V. GIRARDI-JURKIĆ, Izvori i vodopskrba, 13 – 14, 18; Krešimir KUŽIĆ, Odrzi antike i germanskog ranog srednjeg vijeka na hrvatskoj obali u djelima njemačkih hodočasnika (od 14. do 17. stoljeća), *Dani Stjepana Gunjače 2, Zbornik radova sa Znanstvenog skupa „Dani Stjepana Gunjače 2“ Hrvatska srednjovjekovna povijesno-arheološka baština Međunarodne teme Split, 18. – 21. listopada 2011.* (ur. Tomislav Šeparović), Split, 2012., 180.

⁹⁹ K. KUŽIĆ, *Hrvatska obala u putopisima*, 382, 402, 417, 423, 429.

¹⁰⁰ Bernard DOUMERC, *Il dominio del mare, Storia di Venezia, IV Il Rinascimento – Politica e Cultura*, Roma, 1996., 113 – 115; Miroslav BERTOŠA, Pulska luka u doba Venecije (od XIV. do XVIII. stoljeća), *Iz povijesti pulske luke* (ur. Mladen Černi), Pula, 2006., 48; C. JUDGE DE LARIVIÈRE, *Naviguer, commercer, gouverner*, 18, 70. O tome imaju saznanja i neki hodočasnici. Vidi: K. KUŽIĆ, *Hrvatska obala u putopisima*, 269 – 270.

Oko urbanih dimenzija Pule hodočasnici nisu bili suglasni – dok je za rabina Mešullama ona “vrlo malena”, a za anonima “vrlo prostrana”, dotle je za rabina Basolu “duga i uska”, a za Eliju iz Pesara “velika”, ali također “duga i uska”. Unutar prve, druge i dijelom četvrte objektivne prosudbe o veličini prepoznaje se podrijetlo autora teksta iz mnogo veće urbane sredine ili duži boravak u njoj. Vjerodostojan je u tom smislu Mešullam koji je kao poslovni čovjek vidio mnogo velikih gradova, a dovoljno mu je bilo komparirati Pulu samo s Firenzom pa da se shvati njegov dojam. Kao što je navedeno, Basola je dolazio iz Fana, a Elia iz Pesara, no svi su oni tijekom dotadašnjeg života bili u još većim gradovima.¹⁰¹ Njihova mišljenja o napućenosti potvrđuju i službenici Venecije našavši u Puli, primjerice 1554. godine, samo 594 stanovnika.¹⁰²

U estetskom doživljaju također se razilaze. Za grad u cjelini Basola govori kako je ružan, a Elia naglašava – “gadan”, no ne daju nam konkretne značajke izgleda grada. Taj nam nedostatak nadoknađuju drugi hodočasnici, a oni navode kako je grad “jako razrušen”, “vrlo stari grad” ili da su ga “razorili i razrušili”.¹⁰³ Ove oblike devastacije o kojima pišu počinili su Mlečani tijekom borbi s Puljanima te Genova u ratu s Venecijom, a demografski rasap prouzročile su epidemije kuge i endemska malarija, tako da malobrojnost stanovništva nije promakla židovskim hodočascima.¹⁰⁴

Na prvi pogled iznenađuje informacija kako su brodari u Puli nabavljali živežne namirnice po vrlo povoljnim cijenama jer to nije značajka demografski opustošenih krajeva. Naime, anonim spominje meso i ribu, a Basola opće obilje hrane, od čega mu se kruh posebno svidio, a onda Elia iz Pesara piše o općoj neimaštini i zapuštenosti. Ovakve dijametralne podatke možemo objasniti činjenicom što je 1527. (poslije Basole) bila katastrofalna kuga, a to se slaže i s izvješćima drugih hodočasnika koji spominju opskrbu hranom brodova u prolazu.¹⁰⁵ Pula Elijina vremena bila je na rubu propasti.

¹⁰¹ Radi usporedbe, godine 1500. Firenza je imala 70 000 stanovnika, Padova 27 000, Rim 50 000, a Venecija 115 000 stanovnika. Već 1550. Veneciju nastanjuje 160 000 osoba, dok su ostali nešto opali. Vidi: Carlo M. CIPOLLA, *Before the Industrial Revolution – European Society and Economy, 1000-1700.*, London, 1993., 218.

¹⁰² Bernardo BENUSSI, *Povijest Pule u svjetlu municipalnih ustanova do 1918. godine.*, Pula, 2002., 344; M. BERTOŠA, *Istarski fragment itinerara*, 42, 44.

¹⁰³ K. KUŽIĆ, *Hrvatska obala u putopisima*, 263, 386, 394, 409, 417, 499.

¹⁰⁴ Benussi, *Povijest Pule*, 261-263, 333, 344 – 346; K. KUŽIĆ, *Hrvatska obala u putopisima*, 111, 114.

¹⁰⁵ Hodočasnici su to bilježili sljedećih godina: 1398. (ima svega), 1434. (tunjevina), 1435. (masline), 1493. (opće potreštine), 1517. (meso i drugo). Nakon toga više nitko nije nabavljao hranu u Puli. Vidi: K. KUŽIĆ, *Hrvatska obala u putopisima*, 259, 271, 272, 382, 429.

Kao potpunu suprotnost sumornom gradu, oni hodočasnici koji su imali prigodu vidjeti ih doživjeli su rimski amfiteatar na jednoj i teatar na drugoj strani čudesnima i veličanstvenima. Obje antičke građevine bile su još relativno čitave – u svoj svojoj monumentalnosti. Ovdje se prije svega misli na teatar koji su Mlečani iskoristili kao kamenolom početkom 17. stoljeća.¹⁰⁶ Dade se zaključiti kako su Basola i Elia iz Pesara razgovarali s nekim u gradu od koga su čuli naziv amfiteatra, kao i legende koje su se neizbježno plele, posebice onu o Orlandu.¹⁰⁷ Basoli i Eliji tako su ispričali kako je sam vrag podigao arenu, odnosno teatar, a jednom su drugom hodočasniku graditeljima proglasili divove. No Elia je bio u Rimu pa je mogao usporediti pulsku građevinu s Koloseumom (koji on naziva Rotonda). Komparaciju su svojevremeno napravila i druga dva hodočasnika, i to s amfiteatrima u Veroni i također u Rimu.¹⁰⁸

O antičkim sarkofazima, trećem (skupnom) predmetu čuđenja hodočasnika, govori nam samo Basola. On navodi oko 300 ovih sepulkralnih spomenika, što je daleko ispod tadašnjih brojki za koje znamo iz drugih putopisa. Njegov podatak vjerojatno se temelji na brojanju samo onih sarkofaga u neposrednoj blizini gradskih zidina. Usput, radoznalo je zavirivao u njih te ustvrdio da su gotovo svi bez kostiju pokojnika. Njemu usuprot, drugi hodočasnik svjedoči da su sarkofazi većinom sa skeletima.¹⁰⁹

Glede nazočnosti i nastanjenosti pripadnika židovske zajednice u Puli, svi podatci govore kako je ona bila sasvim rijetka i zastupljena vrlo malim brojem pojedinaca. Dakle, u 15. stoljeću spominju se jedino 1427. godine,¹¹⁰ tako da 1481. rabin Mešullam zatječe grad bez židovskih useljenika. No već četrnaest godina nakon njega (1495.) anonim navodi (prema jednom tekstu) kako u Puli živi rabin Jakov Aškenazi s obitelji, dok prema drugom tekstu osim Jakova u Puli obitava i neimenovani drugi Židov koji se bavi posuđivanjem novca klijentima. Sudeći prema tome, doselili su se u navedenom razdoblju. Basola izričito ne spominje postojanje zajednice ni pojedinaca, ali kako navodi da je lokalno stanovništvo dobrotivo prema Židovima, može se zaključiti kako ih je 1521. ipak bilo u gradu. Elia iz Pesara ništa ne govori o Židovima pa su oni, s obzirom na sve nevolje koje su pogodile Pulu, vjerojatno odselili ili stradali u velikoj epidemiji kuge 1527. godine.¹¹¹

¹⁰⁶ Vidi: B. BENUSSI, *Povijest Pule u sujetlu*, 261 – 263, 333, 344; K. KUŽIĆ, Odrazi antike i germanskog, 180 – 181.

¹⁰⁷ O ovom liku iz vremena Karla Velikog, vidi: K. KUŽIĆ, Odrazi antike i germanskog, 182 – 184.

¹⁰⁸ K. KUŽIĆ, *Hrvatska obala u putopisima*, 113, 402 – 403, 409 – 410; K. KUŽIĆ, Odrazi antike i germanskog, 180.

¹⁰⁹ K. KUŽIĆ, *Hrvatska obala u putopisima*, 410, 418.

¹¹⁰ LJ. DOBROVŠAK, *Kratki pregled povijesti*, 12 – 14.

¹¹¹ Vidi: LJ. DOBROVŠAK, *Kratki pregled povijesti*, 14.

Sv. Petar

Sidrište Sv. Petar nalazi se u kanalu između većeg jugozapadnog otoka Ilovika i manjeg Sv. Petra smještenog sjeveroistočno (44° 28' N; 14° 33' E). Zbog svojih značajki zaštićenosti od većine vjetrova kanal između spomenuta dva otoka bio je standardno sidrište za brodove koji su išli prema Veneciji ili su iz nje kretali prema Dalmaciji, kao i za dalja odredišta na Levantu.¹¹² Uslijed toga nalazimo ga na svim starim portolanima do vremena naših hodočasnika u varijantama imena: *San Pietro – Nieme, Neomo, Niemo, Niema*.¹¹³ Rabin Mešullam spominje pustinjački samostan i rijetke stanovnike. Riječ je o benediktinskom samostanu sv. Petra po kojemu je otočić dobio ime.¹¹⁴ Važnost sidrišta spominju i potvrđuju mnogi drugi hodočasnički putopisi.¹¹⁵

Dubrovnik (דאָברונאָק – Ragusia)

Grad Dubrovnik, odnosno Dubrovačka Republika, u razdoblju koje pokrivaju vijesti i putopisna izvješća židovskih hodočasnika, dosegao je vrhunac svog razvoja u svim oblicima ljudskog djelovanja – od politike, preko gospodarstva do umjetnosti.¹¹⁶ Temelj prosperiteta bila je intenzivna trgovina i razvijeno pomorstvo koje ju je podupiralo pa je tako roba dubrovačkih trgovaca dopirala do najudaljenijih tržišta tog doba.¹¹⁷ Jedno svjedočanstvo o tome sačuvao nam je David di Rossi, koji je u libanonskom Tripoliju sreo dubrovački brod i mornare.

Krajem 15. stoljeća gradska luka dobila je svoje glavne crte, a kao pričuva u slučaju nezgodnih južnih vjetrova služila je luka Gruž. Mletačke trgovačke galije i drugi brodovi duge plovidbe rabili su upravo ovu drugu lokaciju (ili bližu okolicu) u trenucima kada je bilo opasno nastavljati dalju plovidbu otvorenim dijelom Jadranskog mora u odlasku i dolasku.¹¹⁸

Od naših hodočasnika jedino je rabin Mešullam posjetio grad, dok ga Elia iz Pesara samo spominje iz mimoplova. Riječi oduševljenja kojima ga je obasuo

¹¹² Zrinka SERVENTI, Važnost otoka Ilovika i Sv. Petra za plovidbenu rutu duž istočne obale Jadrana u svjetlu novijih istraživanja, *Histria antiqua* 21, Pula, 2012., 405 – 407; *Peljar Jadranskog mora*, Split, 1964., 82.

¹¹³ M. KOZLIČIĆ, *Kartografski spomenici*, 28 (1318.), 34 (1339.), 37 (1408.), 44 (1472.), 60 (1512.), 94 (1570.). Kao što se može vidjeti, prevoditelji s hebrejskog nisu pravilno pisali ime tog sidrišta, no pravilnost nije bila odlika ni kartografa.

¹¹⁴ Z. SERVENTI, Važnost otoka Ilovika i Sv. Petra, 406 – 407.

¹¹⁵ K. KUŽIĆ, *Hrvatska obala u putopisima*, 272, 278, 349, 511, 548.

¹¹⁶ Najbolje je proučiti svjedočanstvo suvremenika stranca: Serafino RAZZI, *La storia di Raugia*, Lucca, 1595., 108, 126-127, 143, 178 – 179; K. KUŽIĆ, *Hrvatska obala u putopisima*, 142.

¹¹⁷ S. RAZZI, *La storia di Raugia*, 71, 77, 151; K. KUŽIĆ, *Hrvatska obala u putopisima*, 151 – 152.

¹¹⁸ S. RAZZI, *La storia di Raugia*, 85; K. KUŽIĆ, *Hrvatska obala u putopisima*, 346.

Židov iz Volterre nisu bile nipošto hinjene ni pretjerane jer se slično izražavaju i kršćanski hodočasnici – njegovi suvremenici.¹¹⁹ Dubrovnik je tih godina bio u punom graditeljskom zamahu pa iako Mešullam to ne ističe, o tome znamo iz drugih putopisa. Uostalom, kako je već rečeno, on je bio svjetski čovjek i imao je s čim usporediti te dojmove. Možemo samo nagađati koje je javne, svjetovne i crkvene građevine razgledavao. Odraz tog blagostanja bili su i poslovni ljudi i trgovci, tj. njihova odjeća.¹²⁰

Mešullam kao česti gost i dobar poznavatelj Firenze i ovdje ju rabi kako bi komparativno izrazio veličinu Dubrovnika. No, glavni grad Toscanne zauzimao je unutar svojih zidina površinu od oko 75 hektara, sa spomenutih nešto manje od 70 000 žitelja, dok se Dubrovnik rasprostirao na 13,38 hektara na kojima je živjelo oko 9000 stanovnika.¹²¹

U ocjeni političkog stanja Mešullam ponovno uzima Firenzu za etalon, no i tu ponovno griješi jer Dubrovnik u to vrijeme nije imao takvu razinu nezavisnosti. O tome nam svjedoče drugi putopisci koji su jako dobro poznavali vazalni status grada prema Osmancima, odnosno sultanu.¹²² Osim toga, nije bio u pravu ni pri opisivanju državnog teritorija jer je Lastovo s okolnim otocima bilo u vlasti grada još od sredine 13. stoljeća.¹²³ Elia iz Pesara pak spominje Dubrovnik samo kao grad pored kojeg je prošla njegova galija.

Rabin Mešullam tvrdi kako u Dubrovniku u vrijeme njegova boravka 1481. godine nije bilo nastanjenih Židova. To bi načelno bilo točno jer se oni sve do pred kraj 15. stoljeća samo sporadično spominju u poslovnim spisima, i to kao vanjski partneri.¹²⁴ Sljedećih desetak godina Židovi putuju samo u tranzitu preko Dubrovnika prema gradovima Osmanskog Carstva, osobito izgnanici iz Španjolske. Konačno osnivanje geta 1546. židovski hodočasnici nisu zabilježili.¹²⁵

¹¹⁹ K. KUŽIĆ, *Hrvatska obala u putopisima*, 291, 319, 346, 372, 398; M. NEWETT, *Canon Pietro Casola's*, 172 – 176.

¹²⁰ S. RAZZI, *La storia di Raugia*, 125.; M. NEWETT, *Canon Pietro Casola's*, 177 – 178.

¹²¹ Tomislav RAUKAR, *Hrvatsko srednjovjekovlje – prostor, ljudi, ideje*, Zagreb, 1997., 171 – 172; K. KUŽIĆ, *Hrvatska obala u putopisima*, 104 – 105.

¹²² Vinko FORETIĆ, *Povijest Dubrovnika do 1808. – prvi dio: Od osnutka do 1526.*, Zagreb, 1980., 228, 230, 270 – 272, 320; K. KUŽIĆ, *Hrvatska obala u putopisima*, 156 – 157, 333, 362, 376, 398; M. NEWETT, *Canon Pietro Casola's*, 177.

¹²³ V. FORETIĆ, *Povijest Dubrovnika do 1808. – prvi dio*, 85, 88, 123.

¹²⁴ Jorjo TADIĆ, *Jevreji u Dubrovniku do polovine XVII stoljeća*, Sarajevo, 1937., 32 – 35, 44; Vesna MIOVIĆ, *Židovski geto u Dubrovačkoj Republici (1546-1808)*, Zagreb, 2005., 7 – 9.

¹²⁵ J. TADIĆ, *Jevreji u Dubrovniku*, 46 – 52; V. MIOVIĆ, *Židovski geto*, 11 – 20.

Ostali toponimi

Imena otoka i gradova koje židovski hodočasnici spominju gotovo su isključivo orijentirni suhi podatci iz kojih se mogu preciznije definirati rute njihove plovidbe. Način na koji su saznali za njih mogao je biti: izravni – usmeno od pripadnika posade, ili, manje vjerojatno – od suputnika. Ova imena mogli su saznati i neizravno – iščitavanjem portolanskih karata koje su bile na brodu kojim su putovali. Postoji više indicija kako je Mešullam informacije crpio na oba načina. Naime, njegov brodski parun bio je iskusni Agostino Contarini koji je i poslije bio vrlo susretljiv prema svojim putnicima,¹²⁶ a kao što znamo zauzeo je komunikativan stav prema rabinu još prilikom ukrcaja u Jafi. Nije to bio jedini put da je Contarini radio uslugu Židovima primajući ih i prevozeći svojim brodom. Tako je anonimni Parižanin, hodočasnik iz 1480. godine, zabilježio kako je parun u Jafi primio i prevezao na Kandiju neimenovanu trojicu Židova iz Jeruzalema, uz naplatu od 8 dukata po osobi. To je napravio unatoč otvorenom protivljenju drugih putnika hodočasnika.¹²⁷

Za ostale židovske hodočasnike nemamo saznanja, osim pretpostavke da je Elia iz Pesara također komunicirao sa zapovjednikom svoje galije. Tako se od Istre do Boke Kotorske u njihovim tekstovima, osim već obrađenih mjesta, odnosno toponima, redaju Rovinj,¹²⁸ Ugljan,¹²⁹ Nin,¹³⁰ Zadar,¹³¹ Sv. Andrija,¹³² Vis,¹³³ Hvar,¹³⁴ Mrčara,¹³⁵ Lastovo,¹³⁶ Mljet,¹³⁷ Herceg-Novi¹³⁸ i Kotor.¹³⁹

¹²⁶ Konrad Grünemberg putovao je 1486. godine na Contarinijevoj galiji i također navodi kako se služio brodskim kartama. Vidi: K. KUŽIĆ, *Hrvatska obala u putopisima*, 361, 363. Mletački patricij Agostino Contarini bio je kontroverzna osoba, dugogodišnji prijevoznik kršćanskih hodočasnika iz Venecije do Jafe i natrag. Neki su ga putnici hvalili, a neki kudili i izbjegavali. Vidi: K. KUŽIĆ, *Hrvatska obala u putopisima*, 196; M. NEWETT, *Canon Pietro Casola's*, 153, 160.

¹²⁷ Charles SCHEFER, *Le voyage de la sainte cité de Hierusalem, Recueil de voyages et de documents pour servir a l'histoire de la géographie Depuis le XIIIe jusqu'à la fin du XVIe siècle II*, Paris, 1882., 101 – 102.

¹²⁸ Grad i luka u na zapadnoj obali Istre. Često odmorište hodočasničkih brodova u odlasku i u povratku u Veneciju. Vidi npr.: K. KUŽIĆ, *Hrvatska obala u putopisima*, 265, 313, 351, 424, 440, 505; *Peljar Jadranskog mora*, 28 – 29.

¹²⁹ Otok nasuprot Zadra. O njemu vidi: K. KUŽIĆ, *Hrvatska obala u putopisima*, 332, 510; *Peljar Jadranskog mora*, 144.

¹³⁰ Grad sjeverozapadno od Zadra, kako je bio izvan plovidbenih ruta, nije posjećivan. Vidi: K. KUŽIĆ, *Hrvatska obala u putopisima*, 412 – 413; *Peljar Jadranskog mora*, 114.

¹³¹ U vrijeme hodočašća najveći hrvatski grad na obali, ujedno glavni grad mletačke Dalmacije. Hodočasnici su ga često posjećivali. Vidi: K. KUŽIĆ, *Hrvatska obala u putopisima*, 272, 286, 305, 334, 353, 377 – 378, 438, 510.

¹³² Otok 13 nautičkih milja (M) zapadno od Visa, važan plovidbeni orijentir.; *Peljar Jadranskog mora*, 192.

¹³³ Otok jug-jugozapadno od Splita. O njemu vidi: K. KUŽIĆ, *Hrvatska obala u putopisima*, 258, 307, 429, 446, 491, 504.; *Peljar Jadranskog mora*, 189.

Otok Sv. Andrija (ili Svetac), kao i pustinjaci s otoka te njihova prošnja milodara od brodskih putnika u mimoplovu koju spominje rabin Basola, zabilježeni su u nekoliko hodočasničkih putopisa.¹⁴⁰ Pustinjaci su stanovali u bivšem benediktinskom samostanu iz 9. – 13. stoljeća. Krajem 15. i početkom 16. stoljeća bilo ih je dvoje, a kasnije je samostan opustio.¹⁴¹

Od većih teritorijalnih cjelina tu je najprije **Slavonija**, kao uobičajeno mletačko ime za cjelokupni hrvatski etnički prostor na istočnoj obali Jadrana. Njezine granice hodočasnici su shvaćali poprilično fluidno jer je ponekad i Istra ulazila u područje te “zemlje”, a na jugu su joj granicu “pomicali” od Kotora do Bara. Za Mešullamovo usvajanje ovog imena vjerojatno je zaslužan Contarini.¹⁴² Mnogo je zagonetnija pojava imena **Hercegovina** u pismu Elije iz Pesara. Ono nipošto ne pripada tom mjestu u tekstu po redosljedu nabranjanja, ako prihvatimo pretpostavku kako je transliterator i prevodilac točno prepisao i preveo rukopis.¹⁴³ Uostalom, ni poredak gradova nije točan. Ovdje se vjerojatno radi o nehotičnoj pogrešci do koje je došlo zamjenom smještaja teritorija – sličnoj tomu što je i Hvar stavio poslije Dubrovnika. Treba istaknuti kako je točno napisao da od nabrojanih gradova na istočnoj obali Jadrana jedino Herceg-Novi pripada osmanskoj državi. Uostalom, takve netočnosti događale

¹³⁴ Otok južno od Splita. Često odmorište hodočasničkih brodova u odlasku i u povratku u Veneciju. O njemu vidi: K. KUŽIĆ, *Hrvatska obala u putopisima*, 262, 309, 342, 361, 410, 441, 446, 513; *Peljar Jadranskog mora*, 225.

¹³⁵ Otok 1,3 M zapadno od Lastova.; *Peljar Jadranskog mora*, 260. Rabin Mešullam jedini je od svih putnika spomenuo ovaj mali otok.

¹³⁶ Otok južno od Korčule, zapadno od Dubrovnika. Često se spominje u putopisima. Vidi: K. KUŽIĆ, *Hrvatska obala u putopisima*, 259, 307, 445, 491, 503, 509; *Peljar Jadranskog mora*, 260.

¹³⁷ Otok zapadno od Dubrovnika. Često se spominje u putopisima. Vidi: K. KUŽIĆ, *Hrvatska obala u putopisima*, 258, 307, 382, 482, 503; *Peljar Jadranskog mora*, 265.

¹³⁸ Grad na ulazu u Boku Kotorsku, s lijeve strane. O njemu vidi: K. KUŽIĆ, *Hrvatska obala u putopisima*, 399, 412, 482, 508; *Peljar Jadranskog mora*, 284.

¹³⁹ Grad u dnu Boke Kotorske, budući da je bio izvan plovidbenih ruta, nije posjećivan, ali je spominjan. Vidi: K. KUŽIĆ, *Hrvatska obala u putopisima*, 273, 308, 337, 399, 482, 508; *Peljar Jadranskog mora*, 290.

¹⁴⁰ Vidi: K. KUŽIĆ, *Hrvatska obala u putopisima*, 258, 307, 311, 460, 466, 480, 550.

¹⁴¹ Vidi: Ivan OSTOJIĆ, *Benediktinci u Hrvatskoj, sv. II*, Split, 1964., 384 – 386; K. KUŽIĆ, *Hrvatska obala u putopisima*, 311. (1470.)

¹⁴² Vidi i navedenu literaturu: K. KUŽIĆ, *Hrvatska obala u putopisima*, 75 – 78.

¹⁴³ Postoje dva prijevoda, njemački iz 1861. i francuski iz 1879. i oba su gotovo ista. Vidi: I. M. JOST, Schreiben Eliah's von Pesaro, 20; M. SCHWAB, Voyage ethnographique, 12. – „Le samedi 25 Ab (14 Août) de grand matin, nous avons continué notre route, longeant toute la côte de l'Herzégovine, passant devant de nombreuses localités, comme celles de Zara, Raguse, Cattaro, Lesina, Castelnovo.“ Treći je nepotpun. Vidi: K. WILHELM, *Wege nach Zion*, 19 – 26.

su se i drugim hodočascima – primjerice, da su Dubrovnik i Herceg-Novi u vlasti Mlečana ili da Kotor pripada Turcima.¹⁴⁴

IZAZOVI NA PUTOVANJU

Brižne riječi upozorenja koje je Elia iz Pesara uputio zajednici nisu bile neutemeljene. Ako sumariziramo stanje pomoračkog života koje su svi putnici dijelili s posadom za vrijeme plovidbe, možemo ga okarakterizirati kao punog opasnosti i pogibelji. Ugroze su dolazile od prirodnih sila, ponajviše oluja i gromova, preko geografskih čimbenika koji su prijeli plovilu i putnicima kao što su grebeni, plićaci i rtovi. Ništa manje hodočasnici nisu bili izloženi raznim bolestima, uključujući i najopasniju – kugu. Od meteoroloških ekstrema dojmivi su opisi rabina Mešullama kojega su u kratkom razmaku oluje udarale kod Lastova, kod Sv. Petra i pred Pulom. Vjeran je i Basolin opis nevremena pred obalom Istre, a ništa manje ne zaostaje ni doživljaj trodnevne oluje kod Hvara koju je zabilježio Elia iz Pesara. Najgora katastrofa koja je pogodila židovske putnike na Jadranu bio je brodolom kod Rovinja koji je 1581. godine preživio i zapisao Francuz Palerne. Ipak, pod dojmom izdržljivosti posade i broda, upravo Basola preporuča mletačke galije kao plovila sigurna od oluja.¹⁴⁵ Mešullam je pak vidio i drugačije, nesposobne mornare.¹⁴⁶ Sve ove strahote potvrđuju nam i drugi hodočasnički putopisi.¹⁴⁷ Iz njih vidimo i stupanj vjere i ufanja. U tom smislu iznimno su vrijedni retci naših hodočasnika, a osobito molitva neimenovanih Židova prilikom oluje ispred obale Istre na navi Santa Maria de Loreto kojom su iz Venecije putovali na Levant u libanonski Tripoli. Zabilježio ju je 9. lipnja 1549. hodočasnik iz Pariza Antoine Regnaut.¹⁴⁸

¹⁴⁴ Vidi: K. KUŽIĆ, *Hrvatska obala u putopisima*, 285, 399, 503.

¹⁴⁵ O učestalosti ekstremno jakih oluja vidi: Dario CAMUFFO et al., *Sea Storms in the Adriatic Sea and the Western Mediterranean During the Last Millennium*, *Climatic Change* 46, Dordrecht – Boston, 2000., 212, 215. U radu su istaknute oluje iz godina: 1437., 1521., 1523. i 1534. Vidi također: Florence FABIJANEC, *Pomorstvo na istočnom Jadranu: trgovački promet i pomorske opasnosti krajem srednjega vijeka i početkom modernoga doba*, *Historijski zbornik LXV/1*, Zagreb, 2012, 55.

¹⁴⁶ O takvim slučajevima vidi: K. KUŽIĆ, *Hrvatska obala u putopisima*, 406, 452; M. NEWETT, *Canon Pietro Casola's*, 170.

¹⁴⁷ K. KUŽIĆ, *Hrvatska obala u putopisima*, 215 – 220, 300, 317, 334, 353, 391, 418, 431, 492; M. NEWETT, *Canon Pietro Casola's*, 181, 323 – 324.

¹⁴⁸ A. REGNAULT, *Discours du voyage d'outremer*, 17 – 18. – „Alors se leva tempeste plus forte que la premiere, laquelle maistrisoit les officiers de la nave, qui estoient en grand desroy, furent les voilles abbatues, parce que les undes, & floz de la mer entroyent en la nave iusques au deuxiesme estage, où estoient les Iuifz, qui faisoient criz espouvantables, tenant chascun leurs heures, où estoient

Druga, nevidljiva opasnost vrebala je hodočasnike u lukama gdje bi pristajali. Kuga je bila vrlo česta na cijelom Sredozemlju, a često je harala i Venecijom, a još više krajevima na Levantu. Nitko od židovskih putnika nije zabilježio ovu bolest u jadranskim gradovima u kojima su pristajali, no da je ugroza bila realna govore nam podatci o epidemijama iz tog razdoblja, odnosno putopisi drugih hodočasnika.¹⁴⁹ Nevjerojatan stjecaj sretnih okolnosti, za koji zacijelo nije nikad doznao, doživio je rabin Mešullam. Naime, on se iskrcao u Dubrovniku 3. listopada 1481., a sutradan je nastavio putovanje. Samo desetak dana kasnije, 15. listopada, izbila je jedna od najgorih epidemija kuge u povijesti Dubrovnika. Trajala je tri godine i pomorila 2082 osobe u gradu.¹⁵⁰

Izravnu opasnost hodočasnici predstavljali su i gusari, odnosno pirati. Mnogi su primjeri njihovih napada sličnih onome koji je doživio putnik Rossi 1534. godine. Gusari su bili dvoznačna pojava na Sredozemlju, pa tako i na Jadranu. Dok je neke morske razbojнике motivirala pljačka usmjerena na sve brodove bez iznimke, drugi su nastupali agresivno samo prema brodovima iz država druge vjerske i političke pripadnosti pa su uživali zaštitu svojih vladara.¹⁵¹ Najozloglašenija gusarska uporišta na Jadranu bili su u to doba Herceg-Novi i Valona u Albaniji, a znao se u nj zaletjeti i poznati osmanski gusar Turgut.¹⁵²

Neugodnost za židovske hodočasnike predstavljali su i diskriminacijski i segregacijski pravni akti. Kako smo već prikazali u uvodu, Mletačka Republika nametnula je diskriminacijske odredbe prema Židovima još u 14. stoljeću, proširila ih početkom 15. stoljeća, a onda ih je dopunila segregacijskim mjerama početkom 16. stoljeća. Najgora kombinacija bilo je preplitanje tih odluka s poslovičnim praznovjerjem pomoraca na brodovima. Vidljivi primjer činilo je nametanje obveze nošenja dijelova odjeće posebne boje. Basola navodi zelenu, dok se drugdje spominje žuta ili crveno-žuta boja kao distinktivan

les psalmes en langue Hebraique. A ce que me dit l'un d'iceux Iuifz leurs psalmes, & les nostres Latins de l'Eglise Romaine sont semblables. Au reste en la fin de chascun psalme, ont en usage dire par trois fois kyrie eleison, en soy prosternant & flechissant, & ce, au lieu de Gloria patri. Icelle tormente dura depuis le matin, iusques à l'heure de vespres, que nous trouvames devant une petite ville nommee Rubine.“

¹⁴⁹ Krešimir KUŽIĆ, Pilgrims and the plague on the eastern coast of the Adriatic Sea from the 14th to the 17th century, *Pilgrimage and Sacred Places in Southeast Europe – History, Religious Tourism and Contemporary Trends* (ur. Mario Katić, Tomislav Klarin i Mike McDonald), Zürich – Berlin, 2014., 50, 52 – 56; K. KUŽIĆ, *Hrvatska obala u putopisima*, 299, 354, 458, 482.

¹⁵⁰ Natko NODILO, Annales ragusini anonymi item Nicolai de Ragnina, *Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium* 14, Zagreb, 1883., 73.

¹⁵¹ K. KUŽIĆ, *Hrvatska obala u putopisima*, 19 – 20, 332, 451, 464, 475, 482, 526.

¹⁵² F. FABIJANEC, Pomorstvo na istočnom Jadranu, 57 – 59; K. KUŽIĆ, *Hrvatska obala u putopisima*, 71, 488 – 489, 550.

element.¹⁵³ Na specijaliziranim galijama za prijevoz kršćanskih hodočasnika do pred kraj 15. stoljeća nigdje nema potvrde o putnicima Židovima, što je zacijelo posljedica te zabrane prijevoza, ali i opće netrpeljivosti prema njima. Ovi hodočasnici primjećivali su njihovu nazočnost u gradovima, osobito u Veneciji i drugim njezinim prekomorskim posjedima.¹⁵⁴ Nakon pojedinaca koji su potajice plovili, Židove kasnije sve više javno nalazimo na spiskovima i u bilješkama. Valja kazati i kako je stiješnjenost boravka mnogobrojnih putnika općenito izazivala incidentne situacije, što se vidi iz riječi jednog putnika: “Kad se mnogovrsni zajedno skupe, nekome se često može pokvariti apetit zbog neraspoloženja.”¹⁵⁵ Stoga se savjetovalo dosljedno izbjegavanje bilo kakve rasprave o vjeri i vjerskim običajima sa Židovima, s “Turcima”, a i s kršćanima neke druge denominacije. Valja istaknuti mišljenje Bernharda Waltera von Waltersweila iz Beča koji je putnicima savjetovao međusobnu dobrohotnost i potpomaganje bez predrasuda.¹⁵⁶ Sudeći prema tekstovima židovskih hodočasnika, rasprava i incidenta nije bilo, barem ne dok se plovilo Jadranom. Međutim, u jednom sasvim drugom kontekstu i okruženju vođena je rasprava o razlikama kršćana i Židova, ali bez nazočnosti ovih posljednjih.¹⁵⁷

¹⁵³ William LITHGOW, *The Totall Discourse of the Rare Adventures, and painefull Peregrinations of long nineteene Yeares Travayles, from Scotland, to the most Famous Kingdomes in Europe, Asia, and Affrica*. London, 1632., 41. Slične odredbe vrijedile su i na području Osmanskog Carstva, i to i za Židove i za kršćane. Vidi: K. KUŽIĆ, *Hrvatska obala u putopisima*, 534. Posebne oznake žute boje prvi su nametnuli muslimanski Abasidi u 9. stoljeću. Kasnije su te odredbe preuzeli i kršćanski vladari. Žuta boja simbolizirala je pakleno svjetlo, apostola Judu Iškariotskog, a žuti križevi označavali su zaraženo područje. Blijedozelena boja odjeće simbolizirala je tugovanje za razorenim Hramom, što se tumačilo kao kazna zbog odbijanja Isusa. Vidi: George FERGUSON, *Signs and Symbols in Christian Art*, London – Oxford – New York, 1976., 153.; B. Mordechai ANSBACHER, Badge, Jewish, *Encyclopaedia Judaica, Second Edition*, sv. 3, Detroit – New York – San Francisco, 2007., 45 – 47.; Abraham BEN-YAACOB, Hayyim J. COHEN, Iraq, *Encyclopaedia Judaica, Second Edition*, sv. 10, Detroit – New York – San Francisco, 2007., 14.

¹⁵⁴ Tako ih bilježe: G. Spalatin prema izvorniku iz 1493. te Englez Torkington 1517. na Krfu; zatim Švicarci Füllly 1523. i Villinger 1565. u Veneciji, itd. Vidi: K. KUŽIĆ, *Hrvatska obala u putopisima*, 383, 448, 493, 504; Thomas Dudley FOSBROOKE, *British Monachism, or Manners and Customs of the Monks and Nuns of England*, London, 1817., 451; W. LITHGOW, *The Totall Discourse*, 43. Torkington je primijetio bogatstvo židovske zajednice, a dao je i opis vjenčanja.

¹⁵⁵ K. KUŽIĆ, *Hrvatska obala u putopisima*, 537. Netrpeljivost se izražavala i prema istovjericima, a praznovjerje se očitava iz slučaja kad su mornari htjeli iskrcati pravoslavnog monaha. Vidi: K. KUŽIĆ, *Hrvatska obala u putopisima*, 439, 462, 526.

¹⁵⁶ K. KUŽIĆ, *Hrvatska obala u putopisima*, 535. – „U svakom slučaju nijedan ne bi trebao zaboraviti iskazati milosrđe onima koji su bolesni i potrebiti, koje god da su narodnosti i vjere, bilo hranom, osvježenjem i tome sličnim. Ne samo što Bog svemogućí takvo dobro djelo i iskazano milosrđe bogato nagrađuje, nego i oni kojima se takva dobročinstva dogode, neće dati da takvo što padne u zaborav.“ 537.

¹⁵⁷ Rasprava se vodila u Kairu 1565. između hodočasnika i Mustafa-paše Sokolovića zvanog Kara Šahin. Vidi: K. KUŽIĆ, *Hrvatska obala u putopisima*, 501 – 502.

ZAKLJUČAK

Iako su Židovi na području Mletačke Republike i drugih okolnih država tijekom 15. i 16. stoljeća bili izraziti pripadnici marginalnih društvenih skupina, počesto pod udarom diskriminacijskih i segregacijskih zakonskih odredbi, ipak su neki od njih uspijevali obaviti hodočašće u Obećanu zemlju – jedan od hvalevrijednih izraza vjere. Ista Republika, kojoj je državni interes uvijek bio iznad crkvenih regulativa, znala je zažmiriti na slučajeve pojedinačnih prevoženja u razdoblju embarga nakon 1428. godine, a to su utjecajni brodari znali i iskoristiti. Zahvaljujući tomu nekolicina židovskih putnika prošla je duž hrvatske obale Jadrana i ostavila pisani trag o svojim doživljajima. Iz tekstova koji su nam na raspolaganju jasne su i pobude za to pisanje. Humanistički nastrojen i s vezama prema visokim društvenim slojevima, rabin Mešullam stvorio je spis vrlo sličan onodobnim kršćanskim hodočasničkim putopisima. Njih je krasila, a tako i njegov tekst, otvorenost prema kulturnom naslijeđu i prirodnim znamenitostima. Elia iz Pesara također ima takvih redaka, ali veći dio njegova djela napisan je ne kao putopis nego više kao poučni vodič za sve one koji se nakon njega budu odlučili na ionako tegoban pothvat putovanja u *Erec Izrael*. Bila su to teška vremena nakon egzodusa sefarda i relativno velike emigracije prema Levantu u cjelini. Židovski hodočasnici zabilježili su vrlo vrijedne podatke o gradovima Poreču, Puli i Dubrovniku. Oni su nam svjedoci urbanog propadanja i demografskog sloma s jedne strane (Pula), ali i sjajnog uspona i raskošnog uljepšavanja s druge (Dubrovnik). Negdje u sredini ostalo je ruralno priobalje i otoci s pustinjacima, vinogradima i maslinama. U to vrijeme židovska dijaspora nije zabilježena u razmjerima koji su nam poznati za kraj 16. stoljeća u Splitu i Dubrovniku. Izuzetak (kratkotrajni?) bili su Židovi u Puli, koji su svojevremeno uživali lijep tretman od svojih sugrađana. Sve to skupa naši su putnici diskretno ispitali i vjerodostojno zapisali. Naposljetku, sačuvali su nam dojmive opise strašnih oluja i očaja proizišlog iz bespomoćnosti pred elementarnim silama. Jedina nada u tim trenutcima bila je molitva upućena Bogu.

Krešimir KRUŽIĆ

JEWISH PILGRIMS ON THE CROATIAN ADRIATIC COAST

SUMMARY

The piety of pilgrimage to Jerusalem connects Judaism, Christianity and Islam. Although Jews, living in the Venetian Republic and the other surrounding states, during the 15th and 16th century, were members of marginal social groups and were very often subject to discriminatory and segregational laws, yet some of them managed to make this difficult but joyful journey. Despite the church ban on transporting Jews from 1428 to the 80s of that century, Serenissima used to turn a blind eye to the cases of individual travel contracts, which influential shipping companies were able to exploit. Later Jews travelled in a different context. These were difficult times after the Sephardic exodus and relatively massive emigration to the Levant as a whole. Anyway, a few Jewish travellers sailed along the Croatian Adriatic coast and left a written record of their experiences. The texts available to us make the motives for their writing clear. Rabbi Meshullam of Volterra, humanist-minded with connections to the upper classes, created a file very similar to Christian pilgrims travelogues of the time. What distinguished them, just like his text, was their openness to the cultural heritage and natural landmarks of the cities where they anchored. Elia of Pesaro also has such lines, although written at a different time. His work was not written as a travelogue, and it was instead an informative guide for all who later decided to embark on an already arduous voyage to Erec Israel. In formal terms, these are not travelogues in the classical sense of the concept, and their works can be considered as a form of epistolography. Jewish pilgrims recorded data on the pace of merchant ship navigation, but particularly valuable is the information on the cities of Poreč, Pula and Dubrovnik. Poreč was confirmed that its main task was to accept merchant ships and was pilot headquarters. The town did not particularly impress the pilgrims. However, Pula left no one indifferent.

On the one hand, they recorded the magnificent amphitheatre and the later destroyed theatre (M. of Volterra, E. of Pesaro), and on the other, they witnessed its urban decline and demographic disaster. Dubrovnik was an example of a brilliant growth and magnificent decoration on the other (M. of Volterra). Somewhere in the middle remained the rural coastline and the islands with hermits, vineyards and olive trees. At that time, the Jewish diaspora was not recorded to the extent known to us at the end of the 16th

century in Split and Dubrovnik. An exception (short-lived?) were the Jews in Pula, who were adequately treated by their fellow citizens. Our travellers discreetly questioned and authentically recorded all these things, and they also preserved impressive descriptions of the terrible storms and despair arising from the helplessness before elemental forces. The only hope in those moments was saying a prayer to God. Finally, as a supplement, we attached some texts by other travellers about Jews, among which a description of a tragic shipwreck near Rovinj stands out.

Keywords: Jews, pilgrims, Croatia, Poreč, Pula, Dubrovnik.

